

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika õppekava

Krista Klaus

**TAASTAVA ÕIGUSE PÕHIMÕTETE JA MITTEKARISTUSLIKU
SEKKUMISE RAKENDUMINE TÖÖS ALAEALISTE
ÕIGUSRIKKUJATEGA POLITSEIS**

Magistritöö

Juhendaja: Judit Strömpl, PhD

Tartu 2018

Autorideklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Krista Klaus

23.05.2018

ABSTRACT

Implementation of the principles of restorative justice and non-punishing intervention in working with juvenile offenders in the police.

Since January 1, 2018 claims of special treatment of juvenile offenders became valid, which give guidelines that every case must be approached individually and finding out social reasons of misdemeanor and evaluation of risks are important to forestall new offences.

For that reason project „Implementing restorative justice and non-punishing methods working with juvenile offenders” was piloted in the police, new skills for intervention and choosing the right tool of influence were acquired during trainings. The project was piloted to test the performance of new working principles.

The purpose of my master thesis is to give an overview about the standpoints of the youth police officers participating in the pilot project about implementing the principles of restorative justice in police work.

To achieve my purpose I posed four study questions: Which is readiness of the youth police officers to implement the principles of restorative justice after the trainings; what kind of principles of restorative justice and non-punishing methods are used responding to juvenile crime in police work; how the police officers who participated in the pilot project regard effectiveness of non-punishing intervention influencing juvenile offenders; how youth police officers have adapted to changes of the legal system.

The results of the study show that mentality and attitude of the youth police officers are changing. The juvenile offender is seen more and more as a child in need. More than before attention is given to the reasons of the offence and less to the deed done.

Youth police officers use police conversation and warning the most from the influencing methods and prevalently both intervention methods are used together. In the present situation

youth police officers have the knowledge and abilities to have police conversations and make warnings, but are lacking of expertise and practice.

Using the principles of restorative justice in police work still need inculcation by bringing out good practices.

The study showed that what worries the most is the fact that efficient social programs where to direct the child and the parent, are missing in Estonia.

Keywords: child in need, restorative justice, juvenile offender, non-punishing intervention.

SISUKORD

ABSTRACT	3
SISUKORD	5
SISSEJUHATUS	7
MÕISTETE SELGITUSED	10
1. TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS	11
1.1 Taastav õigus	11
1.1.1 Taastava õiguse praktikad	13
1.1.2 Taastav õigusmenetlus	15
1.2 Rahvusvahelised suunised	15
1.2.1 Lapse õigused	16
1.3 Kohalikud seaduse muudatused ja õiguskorra ülevaade.....	18
1.4 Alaealiste abistamine toimunud muudatuste valguses.....	22
1.4.1 Abivajav laps	22
1.4.2 Kohaliku omavalitsuse roll laste abistamisel	24
1.4.3 Politsei roll laste abistamisel	25
1.5 Probleemipüstitus.....	27
2. METOODIKA	30
2.1 Metodoloogiline lähtekoht.....	30
2.2 Andmed.....	31
2.3 Uurimuses osalejad	31
2.4 Uurimuse käik.....	32
2.5 Refleksioon ja uurimuse eetilised aspektid.....	33
2.6 Andmeanalüüsi kava.....	35
3. ANDMETE ANALÜÜS	36
3.1 Abivajav laps	36
3.2. Lapsega vestlemine.....	38
3.2.1 Vestlemine või ülekuulamine	39
3.3 Mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi kaasamine	40
3.3.1 Lapse ja lapsevanema kaasamine	40

3.3.2 Võrgustiku kaasamine	41
3.4 Taastava õiguse põhimõtted.....	42
3.4.1 Lepitusteenus vs. konfliktivahendus	44
3.5 Mõjutusvahendid ja mittekariistuslikud meetodid.....	45
3.5.1 Sekkumise tõhusus	47
3.6 Muudatused.....	48
3.6.1 Õigussüsteemi muudatused	48
3.6.2 Muudatused tööprotsessides.....	48
3.6.3 Suurimad väljakutsed seoses muudatustega.....	49
4. ARUTELU	51
KOKKUVÕTE.....	59
KASUTATUD KIRJANDUS	62
Lisa 1. Intervjuu küsimused	68
Lisa 2. Ankeetküsimustik pilootprojekti hindamiseks	70

SISSEJUHATUS

Alaealiste õigusrikkujatega tegelemisel on olnud läbi aegade erinevaid suuniseid. Karistuse määramisel on lähtutud nii kasvatamise kui hirmutamise eesmärgist. Üldiselt ollakse harjunud õigusrikkujaid karistama karistuslikke meetmeid kasutades. Maailma kogemus aga näitab, et hoiakute ja käitumise muudatusi toovad kaasa kas alternatiivsed või vangistusega paralleelsed meetmed, mille eesmärk on kurjategijaid taasühiskonnastada (Vägivalla ennetamise strateegia 2015). Ainult politsei reageerimine ja sekkumine alaealiste õigusrikkumistele ei ole mõjus ning ei hoiu ära korduvrikkumisi. Näiteks retsidiiivsuse uuring (2010) näitab, et kuue kuu jooksul pärast vanglast vabanemist kuulatakse kuriteos kahtlustatavana üle igas neljas vabanenu ning kolme aasta jooksul said kahtlustuse enam kui 60% vabanenutest. Samuti ei vähenda politsei reageerimine süütegudele noorte riskikäitumist.

Alates 1. jaanuarist 2018 hakkasid kehtima alaealise õigusrikkuja erikohtlemise nõuded, mis annavad suunised, et igale juhtumile lähenetakse individuaalselt ja oluline on süüteo sotsiaalsete põhjuste väljaselgitamine ning riskide hindamine, et ennetada uusi õigusrikkumisi.

Seaduse muudatustega soovitakse tagada kiirem reageerimine alaealiste õigusrikkumistele, sest kadus alaealiste komisjonide vaheaste ja mõjutusvahendi kohaldamise otsuse teevad menetlejad. Muudatustega täiendati alaealiste suhtes kasutatavate mõjutusvahendite loetelu ning sätestati üldreegel, et alaealiste puhul tuleb eelkõige kaaluda just mõjutusvahendite (hoiatus, politseivestlus, sotsiaalprogrammi suunamine, kahju hüvitamine, kahju heastamine või muud sobiv sekkumine) kasutamise võimalust (Karistusseadustiku muutmine ja...) ja karistada vaid juhul, kui mõjutusvahendite kasutamine ei anna loodetud tulemusi.

Poliitikamuudatuste eesmärgist lähtuvalt sooviti ka politseitöös teha mitmeid muudatusi. Karistamise asemel sooviti suurendada hoiatusega reageerimise mahtu ning, et vestlus lapse ja lapsevanemaga oleks mõjusam, peaksid politseinikud õppima kasutama erinevad vestlustehnikad. Ühe muudatusena töös alaealiste õigusrikkujatega tuuakse välja, et senisest enam peab arvestama lapse korduvrikkumise riski: madala riski puhul reageerida vähem,

kõrgema riskiga rohkem. Uuest aastast (2018) on üle mindud uutele põhimõtetele, mis on pigem kaasavad ja seadusekuulekat käitumist toetavad kui karistavad.

Kõik need muudatused aga eeldavad, et politseinikel peab olema vastav ettevalmistus. Seetõttu piloteeriti politseis projekti „Taastava õiguse ja mittekaristuslike meetodite rakendamine töös alaealiste õigusrikkujatega“ (2016-2018), mille käigus toimunud koolitustel omandati oskused sekkumiseks ja õige mõjutusvahendi valimiseks. Koolituse käigus omandati ka teadmised, kuidas läbi viia politseivestlust, konfliktivahendust ja kahju heastamist ning hüvitamist. Projekti piloteeriti, et testida uute tööpõhimõtete toimimist.

Indrum (2017) uuris oma magistritöös, kas riik ja kohalikud omavalitsused on valmis erikohtlemis süsteemi muudatusteks. Seisukohti ja hoiakuid taastava õiguse rakendamiseks alaealiste õigusrikkujatega tulevikuperspektiivis analüüsib oma magistritöös Vetemaa (2016).

Tänaseks on seadused jõustunud, politseinikelt oodatakse taastava õiguse põhimõtete järgimist, kuid ei ole uuritud karistusalternatiivide rakendamise esimesi kogemusi politseitöös. Sellest ajendatuna on minu magistritöö eesmärgiks anda ülevaade pilootprojekti osalenud noorsoopolitseinike seisukohtadest taastava õiguse põhimõtete rakendamisest politseitöös.

Huvi taastava õiguse põhimõtete vastu on isiklik ning huvi magistritöö teema vastu tekkis praktilisest töökogemusest politseis, kus minu ülesandeks oli pilootprojekti politsei poolne koordineerimine. Osalesin kõigil noorsoopolitseinike koolitustel ja osalusvaatlejana kahel supervisioonil. Paralleelselt piloteerimisega toimusid muudatused õigussüsteemis, mis tõi kaasa muutusi nii töös kui tööprotsessides.

Soovin oma magistritöös saada vastused järgmistele küsimustele:

- Milline on peale koolituste toimumist noorsoopolitseinike valmisolek rakendada taastava õiguse põhimõtteid?
- Milliseid taastava õiguse põhimõtteid ja mittekaristuslike meetodeid kasutatakse politseitöös alaealise süütegudele reageerimisel?

- Kuidas suhtuvad pilootprojektis osalenud politseinikud mittekariistuslike sekkumiste tõhususse alaealiste õigusrikkujate mõjutamisel?
- Kuidas noorsoopolitseinikud on õigussüsteemi muudatustega kohanenud?

Töö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis tutvustan teooria lähtepunktina taastava õiguse põhimõtteid ning annan ülevaate rahvusvahelistest suunistest ning juba toimunud seaduse muudatustest ja muudatuste rakendamisest Eestis. Teises peatükis kirjeldan uurimuse metoodikat. Kolmandas peatükis analüüsin uuringu tulemusi ja arutlen tulemuste üle. Magistritöö lõpeb kokkuvõttega.

Magistritööd iseloomustavad kõige enam järgmised märksõnad: abivajav laps, taastav õigus alaealine õigusrikkuja, mittekariistuslik sekkumine.

Noorsoopolitseinikud – aitäh! Teie seisukohad ja siiras arutelu aitab meil koos kitsaskohtadele tähelepanu juhtida. Suured tänud magistritöö juhendajale Judit Strömp`le, kelle head tähelepanekud ja nõuanded ning toetavad mõtted olid suureks abiks töö valmimisel. Retsensent Dagmar Kutsarit tänan ootamatute ja julgete, kuid heade soovitude eest töö struktuuri osas.

MÕISTETE SELGITUSED

Abivajav laps – on laps, kelle heaolu on ohustatud või kelle puhul on tekkinud kahtlus tema väärkohtlemise, hooletusse jätmise või muu lapse õigusi rikkuva olukorra suhtes, ja laps, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute heaolu (Lastekaitseseadus, RT I, 01.01.2018).

Alaealine - on alla 18 aastane isik (Lastekaitseseadus, RT I, 01.01.2018 ja Lapse õiguste konventsioon, RT II 20.11.1991).

Konfliktivahendus - Vahendaja (noorsoopolitseinik) abil koos osapooltega konfliktile lahenduse leidmine.

Lapse heaolu – lastekaitseseaduse § 4 alusel lapse arengut toetav seisund, milles lapse füüsilised, tervislikud, psühholoogilised, emotsionaalsed, sotsiaalsed, kognitiivsed, hariduslikud ja majanduslikud vajadused on rahuldatud (Lastekaitseseadus, RT I, 01.01.2018).

Lepitusteenus – Lepitusteenus tähendab tegevust, mille käigus erapooletu isik (lepitaja) aitab vaidlevatel osapooltel leida vaidlusküsimustele lahenduse. Kuigi teenuse nimetus tundub sellele viitavat, ei ole teenuse mõtteks mitte igakülgne „äraleppimine“, vaid konkreetsele küsimusele lahenduse leidmine, kokkuleppe sõlmimine, õigusrahu saavutamine. Lepitus annab võrreldes kohtuprotsessidega oluliselt paremaid tulemusi ja rahulolu kõigile osapooltele (Teenused abivajavale lapsele, 2018).

Mittekaristuslik sekkumine – on politsei, kohtu ja prokuratuuri tegevused, mis keskenduvad noore mõjutamisele. Politseinikud saavad oma töös mittekaristusliku sekkumisena rakendada: hoiatust, politseivestlust, kahju hüvitamist või heastamist, lepitusteenusele ja sotsiaalprogrammi suunamist või noorele muud (vabatahtlik töö, konfliktivahendusel osalemine, huviringis osalemine vms) kohustust määrata.

Politseivestlus – mõjus vestlus lapse või lapse ja lapsevanemaga. Eesmärk on näidata noorele tema teo õiguslikke ja personaalseid tagajärgi ja kaardistada noore käitumise põhjused.

Taastav nõupidamine – minu magistritöös pilootprojekti käigus kasutatud mitteametlik tõlge ingliskeelsest sõnast conferencing. See on õigusrikkude ja ohvri (ka mõlema osapoole sugulaste) ning kogukonna kaasamine otsustusprotsessi, et leida lahendus konfliktile (Van Ness & Strong, 2010).

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE JA PROBLEEMIPÜSTITUS

1.1 Taastav õigus

Õigusrikkumisele reageerimisel kasutatakse erinevaid teoreetilisi lähenemisi. Üks nendest on taastava õiguse teooria. Ükski teine õigusemõistmise praktika ei ole pälvinud viimastel ajal nii palju tähelepanu. Aastatel 1994 – 2003 kirjutati taastava õiguse kohta üle 60 artikli ja raamatu (Daly 2004: 500). Mis näitab, et taastava õiguse teooria ja praktika on populaarsed ning on leidnud palju huvilisi teemat kajastama. Taastava õiguse teooria kui karistusteooria alternatiivi arendas välja Howard Zehr (1990). Kui karistusõiguse puhul on tähelepanu pööratud õigusrikkujale siis taastava õiguse puhul on fookuses nii õigusrikkuja, kui kannatanu ning ühiskonnaliikmed. Nils Christie (1977) ütleb, et traditsiooniline õigusemõistmine ei ole piisav õigusrikkuja ja ohvri vahelise konflikti lahendamiseks ning ilma ohvrit kaasamata ei ole võimalik ohvri rahulolu saavutada. Tema väite kohaselt on konflikt inimsuhete loomulik osa ning konflikti lahendamine õpetab suhtlust viia uuele tasandile ning sellepärast on oluline, et konflikti osapooled oleksid aktiivsed ka lahendamise protsessis. Kui lahendamine on „kaaperdatud“ riikliku õigussüsteemi poolt, siis sellest keegi midagi ei õpi, karistus toidab vaid inimeste kättemaksu.

Taastav õigus on mõtteviis ning funktsionaalselt mõistlik ja inimlikult hooliv reaktsioon konfliktile (Kangur, 2017) ning oskus näha õiguserikkumist, kui inimeste vahelist konflikti.

Eesti keeles kasutatakse kõige enam sõnapaari „taastav õigus“, harvem kasutatakse, kuid sama tähendust omavad „restoratiivõigus“ ja „restoratiivne õigus“ (*ingl. restorative justice*). Vaatamata sellele, et erialases kirjanduses on mitmeid taastava õiguse definitsioone ja diskussioone võimaliku taastava õiguse ühtse määratluse üle, püüan mina anda ülevaate, mis on taastava õiguse peamised põhimõtted võrreldes karistava (*ingl. retributive justice*) reageerimisega õigusrikkumisele.

Taastava õiguse peamised põhimõtted on: tähelepanu pööramine süüteo ohvrile; aktiivse ja täieliku vastutuse võtmise võimaldamine kahju tekitajale; korduvsüütegude ennetamine läbi

süüdlase taasühiskonnastamise; suunata kogukonda mõistma ja aitama nii kahju tekitajat kui ohvrit; vältida liigseid formaaljuriidilisi protsesse ja nendega kaasnevaid kulutusi (Marshall, 1999). Zehr (2015) toob lisaks eelpool mainitule välja veel olulise nüansi, milleks on püüe leida õiglast lahendust. Viimast põhimõtet pean eriti oluliseks seetõttu, et olen seisukohal, et karistamine ei võimalda ohvri olukorda taastada ja tulemuseks võib olla mõlema osapoolle rahulolematus. Ohvri kaasamine ja õigusrikkuja vastutuse võtmine aitavad leida lahendusi ja osapooli rahuldavad lahendused aitavad mõlemaid osapooli võimestada.

Taastav õigus võimaldab kaasata konflikti lahendusse inimesed, keda toime pandud tegu kõige rohkem mõjutas, kaasates nad protsessidesse, mitte ei jäta osapooli passiivseks pealtvaatajaks (Willemssens 2008: 8) ja osapoolte kokkusaamise lõpptulemusena peaksid toimuma positiivsed muutused nii inimestes kui kogukonnaliikmetes (Zehr, 2002). Õigusrikkumine on peamiselt eksimine teise isiku või kogukonna heaolu vastu, mitte niivõrd riigi või seaduse vastu (Marshall, 1999). Taastava õiguse põhiline väärtus on see, et ta käsitleb õigusrikkujat kogukonnaliikmena, vastutuse võtmine ja teo heastamine hoiab õigusrikkuja kogukonnas. Isoleerimine aga pigem süvendab suhete lõhet ja tõukab õigusrikkuja kogukonnast välja.

Tähelepanu pööramine mitte ainult kurjategijale vaid ka ohvrile vähendab konflikti (Christie 1977: 5), nõnda tuuakse ka meil Eestis oluliste muutustena ohvri käsitlemisel välja (Espenberg jt, 2017) ohvri vajadustega arvestamist.

Taastav õigus ei sunni osapooli tingimata ära leppima või andeks andma, kuna tegemist ei ole võrdsete osapooltega, kuid oluline on, et õigusrikkuja peab vähemalt osaliselt oma rolliga nõustuma (Zehr, Gohar: 2002). See aga eeldab inimestega rohkem suhtlemist ja probleemi või juhtumisse süvenemist, mis näitab, et taastava õiguse põhimõtted on tugevalt seotud sotsiaaltöö väärtustega.

Poliitikas võib taastava õiguse müütilisest tõest rääkimine olla efektiivne vahend õigusemõistmise reformimisel. See võib innustada valitsust uusi seadusi vastu võtma, andes võimaluse karistusalternatiivide katsetamiseks (Daly 2002: 72). Nõnda on ka Eestis taastavast õigusest laiemalt hakatud rääkima just seoses sooviga, muuta õigussüsteemi ning

leida karistusalternatiive ning alternatiive karistusele. Muudatused võimaldavad mõista, et varasem karistusele suunatud lähenemine pigem toetab retsidiivsust kui rehabilitatsiooni.

Ühe printsiibina võib välja tuua põhimõtte, et taastav õigus võimaldab ümber kujundada õigussüsteemi ja kogukonna vahelisi suhteid, et anda kogukonnale aktiivsem roll ühiskonna turvalisuse ja õigusemõistmise aspektis. Selles uues suhtes tunnustatakse õigussüsteemi olulist rolli korra säilitamisel, samal ajal kui kogukonda vaadeldakse rahu soodustava jõuna (Van Ness ja Strong 1999). Selline lähenemine astub ühte sammu kogukonna politseitöö kaugemale ulatuva visiooniga - lähendada politseid kogukonnale. Taastava õiguse põhimõtete rakendamine politseitöö praktikas on üks võimalus kasvatada kogukonna, samuti õigusrikkujate usaldust politsei vastu. See aitab muuta politseid pigem abistavaks ja kaasavaks, kui hirmutavaks ja karistavaks institutsiooniks.

1.1.1 Taastava õiguse praktikad

Taastava õiguse peamiste praktikatena toovad välja Van Ness & Strong (2010) kolm põhilist meetodit, milleks on kannatanu ja kurjategija lepitamine (*victim-offender mediation*), taastav nõupidamine (*conferencing*) ja ringi meetod (*circles*).

Kõige enam levinud praktika tüüp on ohvri ja kurjategija lepitamine (Marshall, 1999), mis annab õigusrikkujale võimaluse vabatahtlikult tekitatud kahju heastada või hüvitada. Victim Offender Mediation Association kirjeldab, et lepitamine on ohvri ja kurjategija lepitamine, kus ohver ja süüdlane kohtuvad näost näkku, koolitatud vahendaja abil/juuresolekul. Mõned praktikad kaasavad ka perekonna- ja kogukonnaliikmeid. Kohtumisel võib rääkida milliseid tundeid tegu osapooltes tekitas ja küsida küsimusi (Van Ness & Strong, 2010). Oluline, et õigusrikkuja võtaks vastutuse. Eestis pakub lepitusteenust ohvriabi. Alati ei piisa ainult ühest kohtumisest, et jõuda mõlemaid osapooli rahuldava kokkuleppeni.

Teine meetod, taastav nõupidamine on lepitamisega sarnane seetõttu, et osalemine kohtumisel on vabatahtlik, pakub õigusrikkujale võimalust oma tegu heastada ning protsessi aitab läbi viia koolitatud juhendaja/vahendaja. Suurim erinevus on see, et taastava nõupidamise puhul on oluline kogukonna kaasamine.

Taastav nõupidamine hõlmab erinevaid inimesi, et näidata alaealisele õigusrikkujale, et paljud inimesed hoolivad temast ja suunavad õigusrikkujat tehtud teo eest vastutust võtma. Vastutus võetakse ka kogukonna ees ning kõik osalejad peavad nõustuma hüvitamise või heastamise kavaga, kuna kõik on protsessi kaasatud. Kogukond ei häbista õigusrikkujat vaid näitab oma kohaloluga, et selline käitumine on küll väär aga kui süüdlane soovib kahju heastada siis tema otsust toetatakse (Centre for Justice...). Kasutatakse ainult juhul, kui õigusrikkuja tunnistab oma süüd. Ei kasutata süü tuvastamiseks.

Ringimeetodi peamine märksõna on rahu saavutamine. Ringimeetodit nimetatakse ka taastavaks suhtlusringiks. Ringi meetodit saab kasutada mitmel erineval juhul või eesmärgil. Zehr ja Gohar (2002) toovad raamatus „The Little Book of Restorative Justice“ välja, et tänapäeval kasutatakse ringimeetodit lisaks kriminaalasjadele veel paljudel eesmärkidel, näiteks ettevalmistusena kohtuotsusele ja kogukonna dialoogide pidamiseks. Ringikohtumine võib olla ka õigusrikkuja ühiskonda integreerumist toetav, probleeme ennetav kohtumine ja kogukonnale vastuvõetava karistuse arutelu (Tsui, 2014). Kogukonna kaasamine võimaldab ringimeetodit kasutada, et arutada õigusrikkujate ja ohvrite toetusvajadusi, kogukonna kohustusi või kogukonna ootusi (Zehr, Gohar, 2002). Ehkki võib eristada kolme peamist taastava õiguse meetodit - seotud osapoolte, täpsete protsesside või lõppeesmärgi poolest, on need meetodid mõneti kattuvad ning sarnased (Tsui, 2014:639).

Marshall (1999) nendib, et taastav õigus ei pruugi olla mingi kindel meetod, kuid olulised põhimõtted on:

- asjaosaliste kaasamine (eelkõige kurjategija ja ohvri, kui ka pere ning kogukonna kaasamine);
- näha kuritegu sotsiaalses kontekstis;
- tulevikku suunatud (ennetav või probleemide lahendamisele suunatud);
- praktika paindlikkus (loovus).

Taastava õiguse praktikaid saab kasutada juhul, kui on olemas kindel kannatanu(d), kahjutekitaja tunnistab oma süüd ja võtab vastutuse ning kõik osapooled on nõus lahenduse leidmiseks kokku saama.

1.1.2 Taastav õigusmenetlus

Taastava õigusmenetluse mõte seisneb selles, et karistuslik reaktsioon ei lahenda kuriteoga põhjustatud probleeme, vaid tihti hoopis süvendavad neid (Saar, 2007). Siiski ei välista taastav õigus karistavat õigust. Karistusõigus on suunatud peamiselt õigusrikkujale, keda püütakse mõjutada rahatrahviga või ühiskonnast isoleerimisega, kuid taastav õigusmenetlus pakub eelnevalt probleemi lahendamiseks ka muid võimalusi (lepitus, taastav kohtumine, kahju heastamine, hüvitamine). Karistust rakendatakse juhul, kui teo toimepanija ei tunnista oma süüd või ei ole valmis teo eest vastutust võtma.

Taastava õiguse eesmärk ei ole karistusteta ühiskonna loomine vaid püüe jõuda ühiskonnani, kus karistamine pole eesmärk (Braithwaite 1999). Lähtuvalt politseitööst ei ole taastav õigus süüteo menetluse vältimine, vaid menetluse ajal või järgselt kahjude heastamine ja kannatanu vajadustega arvestamine.

1.2 Rahvusvahelised suunised

Rahvusvahelistes suunistes tuuakse laste õigusrikkumisele reageerimisel välja mitmeid põhimõtteid. Tamm ja Salla (2016) annavad ülevaate peamistest suunistest: rikkumistele peab reageerima võimalikult kiiresti ning oluline on arvestada lapse vanust, vajadusi ja õigusi (arengulist eripära ja sotsiaalset küpsust); rikkumise tagajärg peab olema proportsionaalne ja otstarbekas ning rehabiliteerimisele suunatud ning arvestama peab rikkumiste põhjustega; vastutamisel ning lahenduste leidmisel anda kandev roll lapsele, lapsevanemale ja kogukonnale; hoiduda karistuslikest meetmetest, kui last on võimalik mõjutada pere, haridus- või sotsiaal- või muu süsteemi kaudu. Rahvusvahelised suunised näevad ette ka, et lähtuma peab taastava õiguse põhimõtetest, mis tähendab, et ka ohver, pereliikmed (kogukond) kaasatakse otsustusprotsessi. Ohvrite direktiivis (2012) juhitakse tähelepanu, et lepitava õigusmõistmise teenused, pere ja lähikondlaste nõustamine ning kogukondlik karistuse määramine võivad olla kuriteoohvrile suureks abiks.

Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (2016), mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistavate laste menetluslikke tagatise lubab, et liikmesriigid toetavad avalike teenuste või lapsi toetavate organisatsioonide rahastamise kaudu algatusi, mis

võimaldavad saada isikutel, kes pakuvad taastava õigusemõistmise teenuseid, piisavat asjakohast koolitust, et suhelda lastega ja järgida kutsenõudeid tagamaks, et selliseid teenuseid pakutakse erapooletult, lugupidavalt ja professionaalselt. Sama direktiivi kohaselt tagatakse ka õiguskaitse- ning kinnipidamisasutuste töötajate (kes tegelevad lastega) koolitused, et kasutusele võetaks sobivad küsitlusvõtted. Sellest võib järeldada, et igasugune tugi taastava õiguse põhimõtete rakendamiseks on liikmesriikide poolt olemas.

1.2.1 Lapse õigused

Rahvusvaheliste suunistena on välja toodud, et töös alaealiste õigusrikkujatega peab lähtuma taastava õiguse põhimõtetest, kuid põhimõtete rakendamiseks ei piisa vaid teadmistest, kuidas lastega suhelda ja kuidas erinevaid taastava õiguse meetodeid kasutada. Kõiki toiminguid tehes tuleb esikohale seada lapse parimad huvid ja tagada lapsele tema õigused.

Täiskasvanutel on lihtsam mõtestada lapsi kohustuste kandjatena mitte õiguste omajatena. Lapse, kui subjekti aktsepteerimine eeldab klassikaliste kasvatusparadigmade muutmist. See tähendab valmisolekut lastele anda koos vastutusega ka õigused, mille realiseerimisel nad seda kasutada saavad (Aru, Paron 2015: 386). Üha enam räägitakse laste õigustest ja laste kaasamisest otsustusprotsessidesse. Last, lapse kasvatamist ja lapse õigusi on hakatud varasema ajaga võrreldes teistmoodi käsitlema.

Lapsi ei nähta enam vaid vanematega koos olevate objektidena vaid lapsi peetakse juriidilisteks isikuteks ning oma õiguste kandjateks. Selle protsessi oluline verstapost oli ÜRO Peaassamblee poolt 1989 aastal vastu võetud ÜRO lapseõiguste konventsioon (Maywald, 2016). Lapsed on ka kõikide inim- ja põhiõiguste kandjad.

Rahvusvahelise õiguse valdkonda kuuluva lapse õiguse konventsiooni artikkel 1 ütleb, et lapse all mõeldakse alla 18 aastast inimolendit.

Lapse õigusi käsitletakse Euroopa Liidu tegevuskava osana ja see põhineb kolmel tähtsal verstapostil:

- Euroopa Liidu põhiõiguste harta väljakuulutamine

Kus on muuhulgas ka eraldi artikkel lapse õiguste kohta, kus on kirjas, et lastel on õigus heaoluks vajalikule kaitsele ja hoolitsusele ning lapsed võivad vabalt väljendada oma

seisukohti. Neid seisukohti võetakse arvesse lapsega seotud küsimustes vastavalt tema vanusele ja küpsusele. Kõikides lastega seotud toimingutes, mida teevad avalik-õiguslikud asutused või eraõiguslikud institutsioonid, tuleb esikohale seada lapse huvid. Igal lapsel on õigus säilitada regulaarsed isiklikud suhted ja otsene kontakt oma mõlema vanemaga, kui see ei ole lapse huvidega vastuolus (Euroopa Liidu põhiõiguste..., Artikkel 24).

- Lissaboni lepingu jõustumine 2009. aasta detsembris.

Selle dokumendiga tehti EL-is olulised institutsioonilised, menetluslikud ja põhiseaduslikud muudatused. Need muudatused suurendasid EL suutlikkust edendada laste õigusi, kuna lapse õiguste kaitse tunnistati EL üldeesmärgiks (Lapse õigusi käsitleva..., 2015).

- Euroopa Komisjoni teatise „Eriline tähelepanu lastele EL-i välistegevustes“ ja nõukogu laste õiguste edendamist ja kaitset käsitlevate EL-i suuniste vastuvõtmine.

Näiteks laste õiguste esikohale seadmise olulisuse rõhutamiseks võeti 2007 Euroopa Liidu Nõukogu poolt vastu, laste õiguste edendamist ja kaitset käsitlevad EL-i suunised ning aastal 2010 Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta.

Suure osa lapse õigusi käsitletavatest Euroopa õigusnormidest on seni välja töötanud Euroopa Liit ja Euroopa Nõukogu ning nende liikmesriigid on ÜRO lapse õiguste konventsiooni osalisriigid. See annab konventsioonile Euroopa tasandil olulise tähtsuse, sest sellega kehtestatakse tõhusalt Euroopa riikide ühised õiguslikud kohustused, millel on kaudne mõju sellele, kuidas Euroopa institutsioonid arendavad ja kohaldavad lapse õigusi (Lapse õigusi käsitleva..., 2015). Enamiku lapse õigusi puudutavaid Euroopa Nõukogu õiguse alla kuuluvaid õigusakte on seotud lapse õiguste konventsiooniga. Konventsiooni artikkel 3 lõige 1 sätestab, et: „Igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeesutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid.“ Artikkel 12 lõige 1 kohaselt on lapsel õigus väljendada oma vaateid teda puudutavates otsustes. Artikkel 40 puudutab otseselt alaealisi õigusrikkujaid ja ütleb, et: „Igal lapsel, keda kahtlustatakse, süüdistatakse või kes leitakse süüdi olevat kriminaalseaduse rikkumises, on õigus sellisele kohtlemisele, mis arvestab lapse väärikustunnet ja väärtushinnanguid, suurendab lapse austust inimõiguste ja teiste inimeste põhivabaduste vastu ning arvestab lapse vanust ja toetab lapse ühiskonda reintegreerimise taotlust ning tema omandatavat konstruktiivset osa ühiskonnas.“

Eelpool tõin välja vaid otseselt minu magistritööd puudutavad õigused, kuid oluline lapse parimate huvide kindlaksmääramisel on see, et arvesse tuleb võtta kõiki konventsioonis sätestatud lapse õigusi (Aru, Paron 2015: 377), näiteks õigus eluaseme, haridusele, pere toetusele jne.

1.3 Kohalikud seaduse muudatused ja õiguskorra ülevaade

Eesti liitus ÜRO lapse õiguste konventsiooniga pärast taasiseseisvumist. Kui Eesti taasiseseisvus 1991 aasta augustis siis juba sama aasta novembrikuus jõustus Eesti suhtes ÜRO lapseõiguste konventsioon, mida võib lugeda lastekaitsepoliitika muudatuste käivitamise esimeseks sammuks. Ühinemisega kaasnes kohustus järgida konventsiooni põhimõtteid. ÜRO lapse õiguste konventsiooniga ühinenud riigid on kohustatud tagama lapse õigused ja rakendama selleks vajalikke meetmeid ning tagama erinevaid nõudeid. Kus muude nõuete seas on välja toodud ka minu magistritöö fookust puudutav õigus. See on õigus erilisele kaitsele – süüdistatava lapse õigus erilisele kohtlemisele kriminaal- või vääртеoprotsessi raames ning kinnipidamisasutustes, sealhulgas õigus ausale, kiirele ning lapse huve arvestavale menetlusele.

Eesti on viimastel aastatel mitmeid seadusemuudatusi läbi viinud, mis on seotud just lapse õiguste kaitsega. Seadused muutuvad ja see on normaalne, kuid inimeste hoiakute muutmine võtab veidi kauem aega. Alates esimesest jaanuarist 2016 keelati ära Eestis lastekaitseseadusega laste kehaline karistamine ja see tekitas meedias elavat arutelu. Paljud arvavad, et lapse karistamine on normaalne. Lapse hälbiva käitumise uuringust (2014) selgus, et füüsilise karistuse kasutamine alaealiste distsiplineerimisel on Eestis üsna levinud ning 15 protsenti 7. – 9. klasside lastest on saanud eelmise aasta jooksul füüsilisi karistusi.

Alaealiste õigusrikkujate kohtlemise süsteemis on toimunud palju muudatusi. Annan järgnevalt ülevaate vaid olulisematest muudatustest ja eelkõige muudatustest, mis on seotud minu magistritöö fookusega – alaealised õigussüsteemis.

Sellel aastal on jõustunud mitmed muudatused just menetlusseadustikes. Lastekaitseaduse (2016) ja sotsiaalhoolekande seaduse (2018) muudatused toetavad menetlusseadustike muutmist – märksõnaks on abivajav laps.

Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise peamine eesmärk on rakendada 1. jaanuaril 2016 aastal jõustunud lastekaitseaduses sätestatud põhimõtteid, et abivajava lapsega võimalikult varakult tegelema hakata. Varajase sekkumisega soovitakse ennetada laste poolt õigusrikkumise toimepanemist.

Üheks sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse muudatuse eesmärk oli alaealiste komisjonide kaotamine ja valmisoleku ning võimaluste suurendamine, pakkumaks õigusrikkumise toime pannud noorele samaväärset abi kui abivajavale lapsele. Eesmärgid, mida on taotletud läbi alaealiste komisjonide, saavutatakse läbi lastekaitseüsteemi tegevuste, ohvriabi lepitusteenuse ning süüteomenetluslike võimaluste. Õigusrikkumisi toime pannud laste abivajadusega tegeletakse paralleelselt süüteomenetlusele lastekaitseliste meetmetega.

Suurt rolli seaduste muudatuste laviinis mängib ka Ohvrite direktiiv, mis jõustus aastal 2012 ning see annab sisendi Euroopa kriminaalõiguse tegevuskavale. Lähtudes direktiivist on Eestis toimunud juba mitmeid seadusemuudatusi. Kriminaalmenetluse seadustikus jõustusid viimased muudatused 01. jaanuaril 2018. Üheks oluliseks muudatuseks on kriminaalmenetluse lõpetamine alaealise toimepanija korral § 201, mis enne kandis nimetust „Materjalide saatmine alaealiste komisjonile“. Seoses alaealiste komisjonide likvideerimisega võib prokurör käesoleva paragrahvi alusel alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetamise korral saata teavituse ja vajalikus mahus koopia kriminaalasja materjalidest alaealise elukoha järgsesse kohaliku omavalitsuse üksusse. (Kriminaalmenetluse seadus, 2018).

Esimesel jaanuaril 2018 toimusid muudatused ka karistusseadustikus. Näiteks § 87 Alaealisele ja noorele täiskasvanule kohaldatavad mõjutusvahendid (Karistusseadustik, 2018), mille olulisemateks muudatusteks on mõjutusvahendite suurem valik ning lisaks antakse võimalus karistuse asemel mõjutusvahendeid määrata ka noorele täiskasvanule.

Väärteomenetluse seadustiku (2018) muudatused annavad kohtuvälisele menetlejale samuti suuremad võimalused õigusemõistmiseks, lähtudes lapse parimatest huvidest. Kui kohtuväline menetleja leiab, et isikule, kes pani väärteo toime vähemalt neljateist-, kuid alla kaheksateistaastasena, ei ole vaja kohaldada karistust või karistusseadustiku § 87 lõikes 2 sätestatud mõjutusvahendit, võib kohtuväline menetleja alaealist hoiatada, väärteomenetluse määрусega lõpetada, ning kui tegemist on abivajava lapsega lastekaitseaduse § 26 tähenduses, saata alaealise kohta teavituse ja vajalikus mahus koopia väärteoasja materjalidest alaealise elukoha järgsesse kohaliku omavalitsuse üksusse (Väärteomenetluse seadustik, 2018). Varasemalt tegi kohtuväline menetleja või kohus lahendi väärteomenetluse lõpetamise ja väärteoasja materjalide üleandmise kohta alaealiste komisjonile. Süüvõimetu alaealise poolt toime pandud süütegude korral süüteomenetlust ei alustata (või see lõpetatakse) või kohaldatakse haldusmenetluse võimalusi. Vajadusel saadetakse info lastekaitsetöötajale.

Parema ülevaate mõjutusvahendite valikust annab järgnev tabel.

Tabel 1. Alaealiste õigusrikkujate mõjutusvahendid.

Süütevõimelise alaealise poolt toime pandud väärteo korral	
Politsei kohaldatavad	Kohtu kohaldatavad
Menetluse mittealustamine ja suuline hoiatus	hoiatus
Menetluse alustamine ja lõpetamine: kui isiku süü ei ole suur hoiatusega kahju hüvitamise või heastamisega sotsiaalprogrammi suunamisega lepitusteenusega muu kohustuse võtmisega	sotsiaalprogrammi suunamine kahju hüvitamine või heastamine sõltuvus- või muu ravi lepitusteenus üldkasulik töö kuni 20 tundi liikumisvabaduse piirang kinnisesse lasteasutusse paigutamine muu kohustus
Karistus - rahaträlv	Karistus - arest

Süüvõimelise alaealise poolt toime pandud kuriteo korral	
Prokuratuuri kohaldatavad	Kohtu kohaldatavad
Menetluse lõpetamine hoiatusega ning kahju hüvitamise või heastamisega ÜKT-ga sotsiaalprogrammi suunamisega sõltuvus- või muu raviga lepitusteenusega muu kohustusega	hoiatatus kahju hüvitamine või heastamine ÜKT sotsiaalprogramm sõltuvus- või muu ravi lepitusteenus kinnine lasteasutus käitumiskontroll liikumispiirang muu kohustus
	Karistus – rahaline karistus või vangistus

Allikas: Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhis (2018).

Rohkem karistuse alternatiivmeetmed pakuvad lapsele võimaluse osaleda asjakohasemate meetmete valimises (Artikkel 12. Laste osalusõigus..., 2016). Tabel toob välja, et varasemaga võrreldes on mõjutusvahendite valik kasvanud ning erinevad institutsioonid saavad kohaldada taastava õiguse põhimõtetele toetuvaid mõjutusvahendeid.

Olulised muudatused on toimunud ka ohvriabi seaduses. Muudatusi on tinginud väärteomenetluse seadustiku ja kriminaalmenetluse seadustiku muutmine. Kui varasemalt suunati alaealine lepitusteenusele vaid kriminaalmenetluse seadustiku § 201 lõike 2 punkti 5 alusel siis alates 2018. aastast ka juhul, kui alaealine on võtnud kohustuse kasutada lepitusteenust väärteomenetluse seadustiku § 30 lõike 1 punkti 4 alusel (Ohvriabi seadus, 2018). See tähendab ka seda, et lepitusteenusele on tagatud juurdepääs ka alla 14 aastastele õigusrikkujatele.

1.4 Alaealiste abistamine toimunud muudatuste valguses

Üldjuhul vastutavad lapse heaolu eest lapsevanemad. Samuti on oluline roll lapse abistamisel ning suunamisel just lapsevanematel. Kui aga lapsevanemad ei võta vastutust või neil puuduvad vajalikud oskused lapse heaolu tagamiseks siis pakub institutsioonide vaheline võrgustikutöö nii lapsele kui lapsevanematele sotsiaalset tuge.

Kohaliku omavalitsuse ülesanne on korraldada lastekaitset kohalikul tasandil ja luua vajalikud tingimused laste õiguste ja heaolu tagamiseks oma piirkonnas. Lastekaitse tegeleb lapse ja perega juhtumipõhiselt, lähtuvalt Sotsiaalhoolekande seadusest. Juhtumikorraldusel ja võrgustikutööl on last puudutavate kaalutletud otsuste tegemisel keskne koht. Võrgustikutöö on lapse, tema vanemate või eestkostja ja spetsialistide vaheline koostöö ning info vahetamine juhtumi lahendamiseks (Riisalo 2004). Seaduse muudatuse valguses on jäänud mulje justkui kohalikele omavalitsustele kuulub kogu vastutus abivajava lapsega tegelemisel. Võrgustikutöös osalejad võtavad vastutuse lähtudes juhtumi eripärast. Vastavalt juhtumile/vajadusele toimub paralleelselt süüteomenetlusega lapse abivajaduse hindamine lastekaitseliste meetmetega ning politsei poolne riskitaseme hindamine. See näitab võrgustikutöö süsteemsemat tegutsemist ning võimaldab paremini ja kiiremini lapsele sobivat abi pakkuda.

1.4.1 Abivajav laps

Lapsevanemate hoolitsus ja kasvatuse eest vastutuse võtmine, loovad keskkonna, kus laps saab täiskasvanuks. Kuid mitte alati ei suju kõik plaanipäraselt. Tihti ei suuda lapsevanemad erinevatel põhjustel lapsele sobivat keskkonda luua.

Laps aitab oma keskkonna kujundamisele kaasa erineval viisil, näiteks kutsub keskkonnas esile reaktsioone oma käitumisega (Klefbeck, Ogden, 2001). Mõned lapsed kutsuvad nii omaealistes kui täiskasvanutes esile negatiivseid reaktsioone. Oskamatus oma probleemidega toime tulla paneb lapsed agressiivselt käituma ja nõnda satutakse tihti politsei vaatevälja. Seetõttu on oluline esmalt välja selgitada käitumise põhjus. Nõnda on ka Eesti hakanud liikuma suunas, kus riigipoolse karistuse määramise asemel tegeletakse süüteo põhjustanud riskitegurite välja selgitamisega ja hakatakse teadvustama õigusrikkujat kui

abivajavat last. Seega üha olulisemaks peetakse riskitegurite tuvastamist ja vähendamist ning kaitsetegurite suurendamist. Samas ei tohi õigusrikkumise toime pannud lapsi kohelda teistest abivajavatest lastest erinevalt, sest kui laps tunneb, et temasse suhtutakse eelarvamusteta ning tema arvamust austatakse, mis näitab hoolivust ja toetust, saab lapsest kasvada ühiskonda positiivselt panustav täiskasvanu (Nikonov, 2016).

Lastekaitseseaduses (2018) on kirjas, et abivajav laps on laps, kelle heaolu on ohustatud või kelle puhul on tekkinud kahtlus tema väärkohtlemise, hooletusse jätmise või muu lapse õigusi rikkuva olukorra suhtes, ja laps, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste isikute heaolu.

Sotsiaalkindlustusameti spetsialistid toovad välja, et õigusrikkumise toime pannud isik = (võrdub) abivajav laps (Siigur, Läänerand, 2017). Salla (2018) ütleb, et õigusrikkumise põhjuseid võib jagada kaheks: laps käitub halvasti seetõttu, et tal on probleemid (pere, kool, sõbrad) või rikutakse seadust mõtlematusest või uljusest. Mitmed teadusuuringud näitavad, et suurem osa laste poolt toime pandud õigusrikkumisi on episoodilised ja juhuslikud ning vanemaks saades riskikäitumine möödub (Dünkel, Horsfield, Pärõşanu, 2015). Seega mõnel juhul võib tegu olla abivajava lapsega ja tema aitamiseks peab välja selgitama riskid ning abivajaduse. Mõnel juhul aga võib piisata politseivestlusest ning tehtud kahju heastamisest, et oma teo tagajärgi mõista.

Noorsoopolitseinikul aitab lapse abivajadust hinnata riskide hindamise küsimustik. Kahtluse korral, et tegu võib olla abivajava lapsega, teavitab noorsoopolitseinik KOV-i lastekaitsetöötajat. KOV hindab lapse abivajadust kümne tööpäeva jooksul ning otsustab, kas alustada juhtumikorraldust või mitte. See aga ei tähenda, et edasi tegeleb lapsega vaid lastekaitse spetsialist. Vajadusel kaasatakse juhtumikorraldusse politsei.

Noorsoopolitseinik võib nõu küsida ka Sotsiaalkindlustusametilt või viimase võimalusena pöörduda abivajava lapse juhtumis tsiviilkohtusse. Kohus võib lapse heaolu ohustamise korral peret hoiatada või teha ettekirjutusi ning kehtestada keelde ja teha vanema asemel lapse kohta hooldusõigusest tulenevaid otsuseid.

1.4.2 Kohaliku omavalitsuse roll laste abistamisel

Õigusrikkumisele reageerib endiselt politsei, kuid suur roll alaealiste õigusrikkujate mõjutamisel ja abivajava lapse ning pere toetamiseks on antud kohalikule omavalitsusele (edaspidi KOV). Politsei või teiste spetsialistide kaasamine otsustusprotsessi on alaealiste komisjonide kadumisel jäänud KOV-i koordineerida. Üha enam ollakse veendunud, et olulisem on tegeleda lapse abivajaduse põhjustega ning süüteo põhjustanud riskitegurite vähendamise ja kaitsetegurite suurendamisega. Kohaliku omavalitsuse ülesandeks on nii abivajaduse hindamine kui vajadusel selle rahuldamiseks kohaldavate meetmete planeerimine, arendamine ning rakendamine. Lastekaitseseadus §17 annab KOV-le kohustuse arendada välja meetmeid (sotsiaalprogramme, teenuseid jms), ennetamaks lapse abivajadust ja et abivajavat last ning pere aidata.

Lapse õiguste ja heaolu puhul lähtutakse lapse õiguste konventsiooni aluspõhimõtetest. Huvide väljaselgitamisel võetakse arvesse nii objektiivset kui subjektiivset vaatenurka. See tähendab, et arvesse võetakse lastekaitsetöötaja hinnangut ning lapse soove ja kogemusi ning igale lapsele tagatakse võrdsed võimalused abi saamiseks (Laste heaolu hindamise..., 2017).

Kohalikule omavalitsusele on antud võimalus moodustada vajadusel nõuandva organina laste ja perede komisjon. Mitmed KOV-d on seda võimalust ka juba kasutanud ning mainitud komisjonid loonud. Komisjonid ei tohiks aga töötada sarnaselt alaealiste komisjonidega vaid pakuvad lisatuge valdkonnaülese võrgustikuna keeruliste juhtumite puhul (Lauri, 2017). Raskemate juhtumite puhul aitab erinevate spetsialistide kaasamine näha probleemi või lahendusi erinevate vaatenurkade alt.

Lapse arengut toetab teda ümbritsev keskkond ja võrgustik, mis mõjutab tema vajadusi. Last ümbritseva võrgustikuna nähakse lastekaitsetöös nii sotsiaälvõrgustikku kui ametnike võrgustikku (Korp, Rääk, 2004). LasteKS § 8 kohustab riigi, kohaliku omavalitsuse, avalikõiguslike ja eraõiguslike juriidiliste isikute vahel koostööd tegema, kaasates protsessi lapsi, lapsevanemaid ja teisi huvirühmi.

Lapsega töös keskendutakse probleemide vähendamisele ning tugevuste toetamisele. Abivajaduse väljaselgitamiseks peavad lastekaitse spetsialistil olema teadmised lapse

arengust, vanemate võimekusest ja sellest kuidas keskkond lapse olukorda mõjutada võivad (Laste heaolu hindamise...,2017).

Järjest rohkem hakatakse teadvustama, et alaealisi tuleb kohelda vastavalt nende vanuse, arengutaseme ja sotsiaalse tausta eripärale, olenemata sellest, kas alaealine on õigusrikkuja, ohver või tunnistaja (Kranich 2004). Nikonovi (2017) sõnul ei erine õigusrikkumise toime pannud lapse vajadused teiste laste omadest ning nendele peaks võrdväärset abi pakkuma.

1.4.3 Politsei roll laste abistamisel

Teole reageerimine on politseinike esmane kontakt noorega. Laste õiguste konventsiooni artikli 3 järgi lähtub ka politsei oma töös toiminguid sooritades või last puudutavaid otsuseid tehes konkreetse lapse parimatest huvidest. Alaealise õigusrikkuja puhul on oluline lähtuda mõjutusvahendi valikul lapsest endast ning vähem toime pandud teost. Arvestama peab arengutaset ning lapse vanust ning keskendumise lahenduse leidmisele, mitte karistamisele.

Taastava õiguse põhimõtted või mõjus mõjutusvahend on politsei poolne võimalus last oma teo tagajärgedele mõtlema panna ning seeläbi pakkuda võimalust oma käitumist muuta. Silmas peab pidama, et mõjutusvahend ei ole karistus vaid pigem kasvatusliku lähenemisega lapse mõjutamine uute seaduserikkumise ennetamiseks.

Töös lapsega on muutunud üha olulisemaks valdkondade vaheline koostöö ehk võrgustikutöö ja seda sellepärast, et tagada lapsesõbralik õigusemõistmine. Koostöös kiireneb menetluse aeg ja väheneb ärakuulamise arv. Nõnda on lapsed paremini kaitstud ja toetatud (Lapsesõbralik..., 2018).

Politsei lähtub alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel järgmistest põhimõtetest (Alaealiste süütegudele..., 2018):

Abivajaduse märkamine – iga lapse puhul hinnatakse, kas tegu võib olla abivajava lapsega. Oluline on märgata, kas kasvukeskkonnas/perekonnas esineb puudujääke ning kas laps ohustab oma käitumisega ennast või teisi. Vastavalt kehtestatud korrale teavitatakse vajadusel kohalikku omavalitsust.

Riskide hindamine – siin ei ole määravaks ja ei näita riski vaid korduvrikkumised vaid õigusrikkumise toime panemise asjaolud. Riskide hindamisel vaadeldakse ka teisi olulisi

tegureid, näiteks sõltuvusainete tarvitamine, peresuhted, koolikohustuse täitmine ja sõpruskond.

Tamm ja Salla (2016) peavad oluliseks eristada kahte õigusrikkujate sihtrühma: alaealised, kelle õigusrikkumised on juhuslikku laadi ning alaealised, kelle õigusrikkumised on märk tõsisematest probleemidest, mis sobiva sekkumiseta võivad kasvada püsivaks kriminaalseks käitumiseks.

Üle reageerimise vältimine – kui õigusrikkumise toime pannud lapse puhul näitab riskide hindamine madalat riski siis tuleb süüteole reageerida minimaalselt. See tähendab seda, et lapsele tehakse hoiatus ja/või viib noorsoopolitseinik lapsega läbi vestluse. Kui tekitatud kahju on võimalik heastada või kahju hüvitada siis pakutakse lapsele võimalust kahju heastada/hüvitada.

Rohkem tähelepanu kõrge riskiga juhtumitele - siin on võtmesõnadeks sobiva mõjutusvahendi leidmine ning vajadusel võrgustiku kaasamine ja KOV-e teavitamine.

Juba paarkümmend aastat tagasi toimunud uuringu (Rutter jt, 1998) põhjal tuuakse välja, et efektiivsete sekkumiste puhul peaksid suurema riskiga õigusrikkujad saama intensiivsemalt teenuseid ja madalama riskiga õigusrikkujad vähem. See tähendab, et intensiivsus ja õigusrikkuja riskitase peab olema kooskõlas.

Mõjutusvahendi eelistamine karistamisele – alles siis, kui valitud mõjutusvahend/mõjutusvahendid ei ole toonud oodatud tulemusi võib otsustada karistuse kasuks.

Kahju heastamine – kui süüteoga on tekitatud kahju, tuleb alaealisele pakkuda selle heastamise võimalust. Otsuse tegemisel tuleb arvestada kannatanu soovidega.

Lapse ja lapsevanema kaasamine otsustusprotsessi ning vastutuse võtmisele suunamine – selleks, et laps ja lapsevanem võtaksid mõjutusvahendi osas vastutuse tuleb neid kaasata otsustusprotsessi.

Aastal 2007 uuringus „Eesti teismeliste vägivallatõlgendused“ tehtud ettepanekutes märgiti, et sekkumisviisid peavad põhinema koostööl lapsega ja et laps peaks olema partner, mitte passiivne objekt või pealtvaataja (Strömpl jt, 2007). Oluline siinjuures, et laps saaks oma teo tagajärgedest aru ning võtaks kohustusi vabatahtlikult.

Turvalisust peetakse sageli õigussüsteemi prioriteediks (Artikkel 12. Laste osalusõigus... , 2016). Suve (2016: 11) kirjutas oma doktoritöös, et „Politseid mõistetakse, hinnatakse ja mõtestatakse sageli turvalisuse kaudu, olgu siis indikaatoriks üldine turvalisuse tase või üksikute sündmuste lahendamise võimekus“.

Samuti väitis Priit Suve oma doktoritöös (2016), et politsei on eelkõige seaduste rakendaja ja sunnile orienteeritud toimija. Toetan tema mõtet, et selline ootus suunab politseid pigem kitsamalt kuritegevuse probleemidele ning kahjuks tõukab hoopis kogukonna huvidest eemale. Kogukonna huvi peaks aga olema just võrgustikutöö, kus on oluline roll ka politseiametnikul.

Õiguse impeeriumi ei määratle ei territoorium, võim ega menetlus, selle määrab hoiak (Dworkin, 2015). Politseinikud on praegu olukorras, kus seadusemuudatused justkui sunnivad hoiakuid muutma (pean silmas mittekariistuslikku sekkumist ja sobiva mõjutusmeetme rakendamist, alternatiivina karistusele), kuid teisalt oodatakse politseinikelt turvalisuse tagamist. Turvalisuse tagamine seostub aga tihti ootusega, et kurjategija saab teole väärilise karistuse.

1.5 Probleempüstitus

Kahjuta või väikese kahjuga väärtegude eest määratakse sageli rahatrahv, üsna vähe kasutatakse muid võimalusi, näiteks heastavaid ja käitumise muutmisele suunatud meetmeid (Tamm, Salla 2016a). Suitsetamine ja alkoholi tarbimine on enamasti last ennast ja lapse tervist kahjustav tegevus, mis näitab vajadust suurendada lahenduste leidmisel vanemlikku vastutust ja reageerida riskikäitumiseni viinud probleemidele. Alati ei pruugi noore seaduse rikkumise põhjuseks olla sotsiaalsed probleemid, üsna palju rikkumisi pannakse toime ka nooruse uljusest või gruppi kuulumise vajadusest. Olgu seaduse rikkumise taga ealised või sotsiaalsed põhjused, selge on see, et rahatrahvi määramisega teo toime panemise põhjuseid välja selgita. Oluline, et politsei sekkuks võimalikult varakult ja lapsega või lapsevanemaga vesteldes hinnatakse riskikäitumise põhjuseid ning vajadusel tehakse tihedat koostööd avalike teenustega, mis kannavad esmast vastutust laste ja pere heaolu eest.

Vägivalla ennetamise strateegia 2015 – 2020 annab suunised alaealiste õigusrikkumistele reageerimise süsteemi reformimiseks, et läbi turvaliste kogukondade programmi „Ohtude, süütegude ja õnnetuste ennetamine“ meetme muuta menetluspraktikat.

Aastal 2016 valmistasid sotsiaal-, justiits-, ja siseministeerium ette alaealiste erikohtlemise süsteemi muudatused, leidmaks alaealiste õigusrikkumistele sobivamaid ja tõhusamaid sekkumisviise. Karistusliku reageerimise vähendamine ja mittekarusliku sekkumise suurendamine oli poliitikamuudatuste elluviimise protsessi üks oluline osa, milles põhirolli kandjateks on politseinikud. Sellest lähtuvalt kuulutati välja avalik konkurss, et pilootprojekti käigus katsetada politseis uusi ja laiendada olemasolevaid taastava õiguse ja mittekaruslikke meetodeid alaealiste õigusrikkumistele reageerimisel. Projekti elluvijaks sai SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus. Projekti eesmärgiks oli tõsta politseinike kompetentsi ja valmisolekut taastava õiguse põhimõtete ja mittekaruslike meetodite kasutamiseks Eestis alaealiste õigusrikkumistele reageerimisel. Lisaks antakse välja (31. 05. 2018) politseinike tööd toetavad juhendmaterjalid ja mudel, kus kirjeldatakse sobivate ja tõhusate meetodite sisu.

Tänapäevaks on seadused jõustunud, alaealiste komisjonid on töö lõpetanud. Lastega töötavad spetsialistid on teadlikud, et lähtuma peab eelkõige lapse parimatest huvidest ja eelistama peab mõjutusvahendeid mitte karistust, kuid tööprotsessid ja spetsialistide rollid on veel segased. Selline olukord võib aga pikendada õigusrikkujale sobiva mõjutuvahendi leidmist. Sobiva mõjutusvahendi valimine eeldab politseinike valmisolekut last kuulata, mitte ülekuulata (Salla 2017), et otsustada, kas tegu võib olla abivajava lapsega, kas kaasama peaks ka teisi spetsialiste või valida mõjutusmeede/mõjutusvahend (menetluse lõpetamine hoiatusega, kahju hüvitamise või heastamisega, sotsiaalprogrammi suunamisega, lepitusteenusega, kohustustega või küsida mõjutusvahendeid kohtust) (Karistusseadustik).

Planeeritud õiguslikud muudatused on jõustunud, koolitusmoodulid on läbitud aga kuivõrd noorsoopolitseinikud saadud teadmisi oma töös rakendavad ja kuivõrd ollakse teadlikud karistuse asemele pakutavatest mõjutusvahenditest ja taastava õiguse põhimõtetest, sellest ülevaade puudub.

Minu magistritöö eesmärgiks on anda ülevaade pilootprojekti osalenud noorsoopolitseinike seisukohtadest taastava õiguse põhimõtete rakendamisest politseitöös.

Uurimisküsimused:

- Milline on peale koolituste toimumist noorsoopolitseinike valmisolek rakendada taastava õiguse põhimõtteid?
- Milliseid taastava õiguse põhimõtteid ja mittekariistuslike meetodeid kasutatakse politseitöös alaealise süütegudele reageerimisel?
- Kuidas suhtuvad pilootprojektis osalenud politseinikud mittekariistuslike sekkumiste tõhususse alaealiste õigusrikkujate mõjutamisel?
- Kuidas noorsoopolitseinikud on õigussüsteemi muudatustega kohanenud?

2. METOODIKA

2.1 Metodoloogiline lähtekoht

Magistritöös kasutan kvalitatiivset uurimissuunda. Kvalitatiivse suuna valisin seetõttu, et see aitab probleemi paremini tundma õppida ja tegelikkust mõista läbi oluliste toimijate, kogemuste ja tõlgenduste.

Magistritöös kasutan metodoloogilise lähtekohana triangulatsiooni ehk erinevate meetodite kasutamist sama objekti uurimiseks. Triangulatsioon tähistab võimalust uurimisprobleemi käsitleda, ühendades eri tüüpi materjalide analüüsi (Lagerpetz, 2017). Triangulatsioon on kasulik, kui tulemused on vastuolulised või kui ühe meetodi kasutamine annab piiratud või moonutatud pildi (Cohen, Manion & Morrison, 2000). Uurimustulemuste usaldavust silmas pidades on triangulatsioonist kasu, kui ühe meetodi ja materjali abil saadud tulemusi võrreldakse sellega, mida on uuritava nähtuse kohta võimalik teada saada teiste meetodite ja materjalidega (Lagerspetz, 2017).

Probleemi uurimiseks kogusin andmeid poolstruktureeritud intervjuude abil.

Probleemi analüüsimiseks kasutasin toetavaid materjale:

- **Politseistatistikat** (2016-2017 aastal alaealiste poolt toime pandud väärtegude statistika – koostatud PPA arendusosakonna poolt) - et kirjeldada konteksti.
- **Supervisiooni osalusvaatluse märkmeid** - et põhjendada, lahti seletada või toetada intervjuu andmeid.
- Sekundaarandmestikuna pilootprojekti **struktureeritud küsimustiku andmeid**, mida täideti muutuste hindamiseks (täidetud kaks korda, enne pilootprojekti algust ja uuesti aasta möödudes) – et intervjuu abil leida selgitusi kvantitatiivsetele andmetele;
- **Riskide hindamise ankeetküsimustikku** abivajaduse välja selgitamiseks – et toetada ja selgitada analüüsi.

2.2 Andmed

Magistritöö on juhtumiuuring(*ingl. case study*), mis on kindlas keskkonnas ja situatsioonis toimunud empiiriline uuring (Kidron, 2008). Juhtumiuuring võimaldab nähtusi sügavuti uurida nende loomulikus keskkonnas, tuginedes erinevatele infoallikatele ja vaatenurkadele (Laherand, 2008). Minu magistritöös on juhtumiks taastava õiguse ja mittekarakteristlike sekkumiste rakendamise pilootprojekt. Andmete kogumisel tuleb juhtumiuuringu puhul silmas pidada põhimõtet, et kasutada tuleks mitmest allikast põhinevaid andmeid (Laherand, 2008).

Andmeid kogusin poolstruktureeritud individuaalintervjuudega. Poolstruktureeritud intervjuu all mõeldakse seda, et küsimused esitatakse küll kindlas järjekorras, kuid neile vastatakse vabalt (Lagerspetz 2017). Valitud andmekogumis meetod võimaldab vajadusel lisaküsimusi esitada. Laherand (2008) märgib, et poolstruktureeritud intervjuu kasuks räägib võimalus arutelu suunata.

2.3 Uurimuses osalejad

Valimi moodustavad kaheksa pilootprojekti käigus koolitusel osalenud ja õpitut praktiseerinud noorsoopolitseiniku ehk 100% uuritava jaoskonna noorsoopolitseinike.

Poolstruktureeritud intervjuu viisin läbi poolte ehk nelja noorsoopolitseinikuga. Algselt planeerisin intervjuud läbi viia kaheksa noorsoopolitseinikuga, kuid kuna pilootprojekti toimumiskohta on lihtne tuvastada siis konfidentsiaalsus nõuetele tuginedes, viisin intervjuu läbi nelja noorsoopolitseinikuga.

Kõik noorsoopolitseinikud olid nõus uuringus osalema.

Struktureeritud küsimustiku pilootprojekti mõju hindamiseks täitsid kaheksa noorsoopolitseiniku (kahel korral).

Supervisioonides osales kahel korral kokku seitse noorsoopolitseiniku (esimesel kohtumisel viis ja teisel kaks). Teisel supervisioonil osales plaanitust vähem noorsoopolitseinike, kuna oldi hõivatud töökohustustega. Supervisioonid toimusid politseijaoskonnas.

Statistikat kogusin kõigi koolitustel osalenud noorsoopolitseinike kohta.

Intervjueeritavad valisin erineva tööstaaži järgi. Valimis on noorsoopolitseinikud, kes on töötanud Politsei- ja Piirivalveametis: 1a., 3a. (noorsoopolitseinikuna 1a), 5a., 27a. (noorsoopolitseinikuna 12a.).

2.4 Uurimuse käik

Andmete kogumist alustasin 2017 aasta jaanuaris, mil toimus pilootprojekti raames esimene koolitus noorsoopolitseinikele.

Esimesel koolitusel täitsid kõik noorsoopolitseinikud struktureeritud küsimustiku (vaata Lisa 2). Kasutatud küsimustiku töötas välja SA Omanäoline Kool projekti mõju hindamiseks. Kõik uuringus osalejad andsid nõusoleku pilootprojekti hindamise protsessis osalemiseks. Ankeetküsimustiku palusin noorsoopolitseinikel kirjateel uuesti täita 03. 04. 2018 – 09. 04. 2018.

Koolitustel olin aktiivne osaleja ja vaatleja. Kokku osalesin koos noorsoopolitseinikega kuuel koolitusel. Toimumisajad: 24.01 – 25.01. 2017; 02.03 – 03.05. 2017; 29.05 – 30.05.2017. Kokku kestsid koolitused 42 tundi. Koolitustel osalesin, et vaadelda, kuidas koolitused toetavad taastava õiguse põhimõtete ja mittekariistusliku sekkumise meetodeid õigussüsteemi muudatuste protsessis praktiseerida.

Alates 01. 06. 2017 (kuni 28.02. 2018) hakkasid noorsoopolitseinikud praktiseerima taastava õiguse põhimõtteid ja mõjusa vestluse läbiviimist lapse ning lapsevanemaga. Sellest lähtuvalt alustasin alates 01. 06. 2017 (kuni 28.02. 2018) mittekariistusliku sekkumise ja taastava õiguse põhimõtete kasutamise statistiliste andmete kogumisega. Täpsemalt, kogusin andmeid õpitud meetodite praktiseerimise kohta. Andmeid kogusin kahe praktika rakendamise kohta: palju juhtumeid lõpetatakse pilootprojekti käigus hoiatusega ning mitmel korral praktiseeriti konfliktivahendust.

Supervisioonil osalesin osalusvaatlejana kahel korral, 5. 07. 2017 ja 30. 10. 2017. Supervisiooni käigus tegin märkmeid tekkinud probleemidest ning noorsoopolitseinike poolt toodud näidetest. Tehtud märkmed on anonüümsed ega sisalda noorsoopolitseinike nimesid ja toodud näidetes osalejate nimesid.

Osalesin (veebruar – märts 2017) alaealiste riskide hindamise kontrollküsimustiku välja töötamise töögruppides. Kontrollküsimustik saadeti kommenteerimiseks ja täiendamiseks

erinevatele spetsialistidele (Omanäolise Kooli Arenduskeskus, Tartu Ülikool, Sotsiaalkindlustusamet, Sotsiaalministeerium ja Politsei- ja Piirivalveamet).

Riskide hindamise kontrollküsimustiku katsetasid noorsoopolitseinikud ühe kuu jooksul (01.06.2017 – 01.07.2017). Kõik andmed dokumenteerisin, et neid magistritöös analüüsida.

Individuaalsed intervjuud viisin läbi Tartu politseijaoskonnas 13. 04. 2018 – 16. 04. 2018.

Intervjuu küsimused moodustasin lähtuvalt uurimustöös püstitatud küsimustest ja eesmärgist. Küsimused (vt Lisa 1) olid suunatud noorsoopolitseinikele.

Magistritöö sooritamiseks taotlesin luba Politsei- ja Piirivalveametilt, et teha intervjuud noorsoopolitseinikega ning, et kasutada järgmisi andmeid: politseistatistika (2016 – 2017), mis puudutab alaealisi õigusrikkujaid; asutuse siseseks kasutamiseks loodud dokumendi „Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised (taastav õigus) (2018).“ kasutamise õigust.

2.5 Refleksioon ja uurimuse eetilised aspektid

Magistritöö teema juurde juhatasid mind töökohustused. Nägin valitud teema uurijana kahte suurt eelist. Esiteks on mul isiklik huvi taastava õiguse põhimõtete vastu ning teiseks omasin pilootprojekti politsei poolse koordineerijana võimalust osaleda projekti töögruppides.

Osalemine pilootprojekti erinevates etappides (ettevalmistused, koolitused, supervisioonid, projekti tutvustamine ja ülevaate andmine teistes prefektuurides, seminarid) ja töögruppides andis mulle tervikpildi poliitikamuudatuste eesmärkidest ja planeeritavatest õigussüsteemi muudatustest. Politsei poolse projekti koordinaatorina sain ülevaate muudatuste protsessis olulist rolli omavate praktikute seisukohtadest. Mul oli võimalus osaleda kogu protsessis, teoreetikuna, praktikuna (viisin ka ise läbi konfliktivahendusi) ja uurijana. Mitmes rollis osalemine oli positiivne, kuna see võimaldas mul ennast teemaga kurssi viia. Negatiivsena nägin seda, et kogusin mitmes rollis osalejana nii palju infot ja materjale ning seetõttu oli magistritöö fookust raske paika saada.

Konfidentsiaalsusnõuetest kinnipidamiseks ei avalikusta ma magistritöös pilootprojektiga seotud üksikasju, seetõttu võib vahel tööd lugedes tekkida tunne, et mõne teema kohta võiks

rohkem infot olla (näiteks, mida koolitustel täpsemalt õpiti või millised näevad välja noorsoopolitseinike poolt vestlustes kasutatavad skeemid). Kahjuks ei saanud ma neid lisadena välja tuua, sest vestlusskeeme sisaldav juhendmaterjal avaldatakse projektimeeskonna poolt alles 31.05. 2018.

Pidin endale pidevalt meelde tuletama, et ma ei uuri ega hinda pilootprojekti mõju vaid soovin teada saada politseinike seisukohti toimunud muudatuste kohta. Seda oli üsna raske lahus hoida ja magistritööst leiab siiski läbi analüüsi hinnanguid pilootprojekti mõju kohta. Samuti sõnastasin ühe intervjuu küsimuse alateadlikult nõnda (Kuivõrd pilootprojekti raames toimunud koolitused on toetanud Sind mõjusa vestluse läbi viimisel?), et see annab otseselt hinnangu projekti käigus toimunud koolituste kohta. Ilmselt on teemade põimumine paratamatu, kuna projekti käigus toimunud koolitused olid otseselt seotud taastava õiguse põhimõtete ning mittekariistusliku sekkumise rakendamisega.

Intervjuude läbi viimisel kartsin, et minu küsimusi võidakse tõlgendada, kui teadmiste kontrollimist. Sellise olukorra vältimiseks tutvustasin põhjalikult oma magistritöö eesmärki ning rõhutasin, et uuringus osalejate vastused pigem aitavad kitsaskohtade olemasolul neid välja tuua ning teha vajadusel tööprotsesside muudatuseks ettepanekuid.

Kuna olin pilootprojekti koordinaator siis arvasin, et minu esitatud küsimustele hakatakse vastama pigem minu ootusi silmas pidades. Kuid intervjuueerimise käigus näitas ladus jutt ja toodud näited, et minu arvamus ei pea paika.

Eetika seisukohalt tajusin, et magistritöö teema on tundlik, kuna uurisin läbi noorsoopolitseinike seisukohtade muudatustega kohanemist ning uute praktikate rakendumist. Toimunud poliitika- ning õiguskorra muudatused olid suured ning on loomulik, et muudatustega kohanemine ja uute praktikate rakendamine töös võtab aega. Seetõttu kartsin, et uuringus ei soovita osaleda. Selline kartus osutus asjatuks, sest kõik noorsoopolitseinikud, keda valimisse valisin olid nõus osalema. Rõhutasin, et ei kasuta oma magistritöös osalejate nimesid ega muid fakte, mille järgi neid oleks võimalik tuvastada. Tagamaks osalejate anonüümsust ei maini ma oma magistritöös politseijaoskonda, kus projekt läbi viidi. Kuna jaoskond on siiski üsna kergesti tuvastatav, siis ei võtnud ma

valimisse kõiki (100%) pilootprojektis osalenud noorsoopolitseinike vaid pooled (neli). See tagab konfidentsiaalsuse ka jaoskonna tuvastamisel.

Andmeid analüüsima hakates tajusin, et väga raske on enda kolleegide poolt muudatuste kohta öeldud seisukohti ja hinnanguid kriitiliselt analüüsida. Analüüsi kirjutamise osa võttis ka kõige rohkem aega, sest sinna sisse „lipsas“ pidevalt emotsionaalseid lauseid, mida pidin uuesti ja uuesti ümber kirjutama, et hoida ennast uurija, mitte kolleegi rollis.

2.6 Andmeanalüüsi kava

Intervjuu andmete analüüsimiseks kasutasin temaatilist analüüsi kuna see võimaldab avastada uusi teemasid (Braun, Clarke, 2006). Intervjuud salvestasin ja transkribeerisin. Enne analüüsi oli paigas uurimuse üldine eesmärk. Kõik transkriptsioonid printisin välja ja lugesin korduvalt uuesti läbi. See võimaldab andmetega tutvuda ja teemasse süveneda (Braun, Clarke, 2006). Kodeerimise käigus tuvastasin uurimisküsimustele vastamiseks olulisemad andmed. Seejärel otsisin koodide abil välja olulisemad teemad ja andsin neile nimed.

Põhiteemadena tõin välja kuus teemat, milleks on: abivajav laps; lapsega vestlemine; mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi kaasamine; taastava õiguse põhimõtted; lepitusteenus vs. konfliktivahendus; mõjutusvahendid ja mittekarakteristlikud meetodid; muudatused.

Politseistatistika saadeti peale taotluse esitamist Politsei- ja Piirivalveametile, nädala möödudes Exeli tabelina meiliaadressile. Vajalikud andmed filtreerisin Exeli tabelis ja kasutasin analüüsis intervjuu tulemuste kinnitamiseks või tulemuste kahtluse alla seadmiseks.

3. ANDMETE ANALÜÜS

Selles peatükis toon välja peamised transkriptsioonide avatud kodeerimise käigus esile kerkinud teemad. Intervjuusid analüüsid toon võrdlusena sisse pilootprojekti hindamisinstrumendi - projekti mõju hindava ankeetküsimustiku andmed. Analüüsi täiendan ja toetan pilootprojekti käigus kogutud statistiliste näitajatega ja supervisioonide osalusvaatluse märkmetega. Esimeses alapeatükis täiendan analüüsi lisaks ka alaealiste õigusrikkujate riskihindamise tulemustega.

Intervjuudest välja toodud tsitaadid on esitatud jutumärkides ja kaldkirjas. Mitmeid tsitaate olen lühendanud või avaldamiseks välja toonud peamise idee. Tsitaadist välja jäetud teksti osa märgivad kaldkriipsud /.../. Tsitaadid muutsin kergemini loetavaks ning arusaadavamaks, eemaldades sõnakordused ja parasiitsõnad. Minu poolne, tsitaate täpsustav tekst on eraldatud kandiliste sulgudega [...].

Intervjueeritavaid tähistavad tunnused: N1; N2; N3; N4.

3.1 Abivajav laps

Esimese teemana analüüsin abivajava lapse mõistet ning toon välja, kuidas noorsoopolitseinikud hindavad oma oskusi abivajava lapse äratundmisel. Alustan sellest teemast seetõttu, et muudatused on toimunud ka terminoloogiates, et alaealist õigusrikkujat hakatakse üha enam nägema abivajava lapsena. Noorsoopolitseiniku töös ei ole enam põhirõhk menetlemisel vaid õigusrikkumise põhjuste väljaselgitamisel. Sellest sõltub, kas ja kellele alaealise õigusrikkuja kohta infot edastada ning keda kaasata mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi.

Noorsoopolitseinikud tõid enamasti välja, et abivajav laps on õigusrikkumise toime pannud laps.

N:3 „*Abivajav laps on näiteks see, kes on jäänud alkoholi tarbimisega vahele, et mingi asi on teda selleni viinud /.../.*“ Siin juhib noorsoopolitseinik tähelepanu ka käitumise põhjustele, et ilmselt on midagi lapse sellise käitumiseni viinud.

Pikemalt juureldi, põhjuste üle, miks lapsed alkoholi tarvitavad või varastavad ja pakuti, et põhjuseks võivad olla katkine perekond, pere puudulikud sotsiaalsed oskused, või halb seltskond.

Abivajavast lapsest teavitavad noorsoopolitseinikud kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajat. Kuid mille järgi otsustatakse, et kas lapse õigusrikkumisest teavitada lastekaitset või mitte, see on noorsoopolitseinike otsustada. Mõnel juhul on piirdutud lapsega vestlemise ja lapsevanema teavitamisega. Näiteks, ilma kiivrita rattaga sõitmine, esmakordselt alkoholi või tubakatoote tarbimine, koheselt hüvitatud pisivargus.

Pilootprojekti käigus täitsid noorsoopolitseinikud ühe kuu jooksul (01.06.2017 – 01.07.2017) riskide hindamise küsimustikku, et teada saada, kas küsimustik toetab või aitab hinnata lapse abivajadust lähtuvalt riskidest. Kontrollküsimustik sisaldas seitset küsimust, milles hinnati järgmisi riskinäitajaid: vanus; varasemad õigusrikkumised, teo tõsidus, ja pere suhtumine lapse õigusrikkumisse jms. Täidetud küsimustik aitas välja selgitada, kas politsei huviorbiiti sattunud lapse risk uuesti õigusrikkumist toime panna on madal, keskmine või kõrge. Kokkuleppel noorsoopolitseinikega, teavitati lastekaitset vaid juhul, kui kontrollküsimustik näitas lapse puhul kõrget riski.

Kuu aja jooksul täitsid noorsoopolitseinikud kontrollküsimustikku 27 juhtumi puhul, sellest 12 korral edastati info abivajavast lapsest lastekaitse spetsialistile. Lastekaitse tagasisidest selgus, et 12-st lapsest 10 olid juba varasemalt lastekaitsetöötajate vaateväljas. See näitab, et pilootprojekti käigus katsetatud kontrollküsimustik on hea abivahend riskide hindamisel ja aitab noorsoopolitseinikul otsustada, kas infot lapse kohta edastada lastekaitsele või piisab mõjusast hoiatusest ja/või vestlusest. Rõhutan siinkohal, et politseiametnikud ei vii läbi abivajaduse hindamist – seda teeb lastekaitse juhtumikorralduses, vaid hindavad riske, mis aitavad märgata abivajadust.

Pilootprojekti alguses enne koolitusi uuriti noorsoopolitseinikelt, kas nad oskavad hinnata õigusrikkuja abivajadust siis oldi selles osas ebakindlad, aasta möödudes noorsoopolitseinikud oma oskuses abivajadust hinnata enam ei kahelnud.

3.2. Lapsega vestlemine

Lapse abivajaduse hindamisel on tähtis lapsega vestlemine. Koolituste käigus õpetati noorsoopolitseinikele mõjusa politseivestluse meetodeid (vestlus lapsega ning vestlus lapse ja lapsevanemaga), mida praktiseeriti pilootprojekti jooksul. Enne koolitust läbi viidud küsitlus andis ülevaate, et lastega vesteldes ei tunne noorsoopolitseinikud alati huvi lapse käitumise motiivide kohta. Ainult pooled ütlesid, et tunnevad alati huvi ja teine pool vastanutest tunneb mõnikord huvi. Selliseid tulemusi põhjendab ilmselt varasem karistamise rutiin. Näiteks mitmeid kordi alkoholi tarbimisega vahele jäänud alaealisele määrati varasemalt valdavalt rahatrahv. Nüüd ollakse pigem seisukohal, et alkoholi liigtarvitamise puhul võib olla tegu abivajava lapsega. Alati ei pruugi see nõnda olla aga selles selgusele jõuda aitab vestlus lapse ja lapsevanemaga.

Noorsoopolitseinikud vestlevad pea igapäevaselt laste ja lapsevanematega ning igal ühel on välja kujunenud oma vestlustehnikad. Seetõttu ei toimunud koolitusel õpetatud mõjusa vestluse kasutamisele võtmine kuigi lihtsalt. Esimesel supervisioonil saadud tagasiside näitas, et mõjusat politseivestlust etteantud skeemi järgi ei olnud keegi praktiseerinud. Mõjusa vestluse küsimusi peeti võõrasteks ja neid ei kasutatud kartuses, et vestluse käigus küsimusi piiludes tundub suhtlemine „võltsina“. Valik näidisküsimusi on kirjas politseivestluse skeemis, mis ilmub juhendmaterjalina noorsoopolitseinikele pilootprojekti läbiviijate poolt 2018 aasta mai lõpus.

Aasta peale esimese supervisiooni toimumist, pöördusin intervjuu käigus uuesti noorsoopolitseinike poole palvega, et nad seletaksid, kuivõrd koolituselt saadud teadmised on toetanud neid lapse ja -vanemaga mõjusa vestluse läbiviimisel ning palusin põhjendada, mida nad on täpsemalt praktikasse üle võetud. Siin annavad kõige parema ülevaate intervjuudest välja võetud tsitaadid:

N1: „ /.../ Minu jaoks on võõras tundeid peegeldada ja küsida lapse käest „Kuidas sa ennast tunnend?“ /.../ Mul oli harjumatu võtta need näidisküsimused ette [Koolitusel õpitud vestluse skeem]. /.../ Kui laps on ärritunud, siis ma küll ei küsi, kuidas sa ennast nüüd tunnend /.../.Minu jaoks on koolitused tulnud kasuks /.../.“

N2: „Need koolitused pigem andsid mulle sellise teadmise, et saab ka niimoodi vestelda. Rakendanud olen mõned korrad. Kõikide laste puhul ei saa seda [Koolitusel õpitud vestlustehnikaid] kasutada /.../. Kõike üks-ühele ma pole üle võtnud.“

N3: „Vestluse läbiviimisel – kindlasti on aidanud. Me tegime neid hästi palju läbi, koolitusel tegime ka kõik skeemid läbi, kuidas seda vestlust läbi viia. Ma ei olegi vestluse puhul midagi muutnud. /.../ kui ma kokku jooksen siis tuletan sellest skeemist mingi punkti jälle meelde /.../.“

N4: „Midagi kindlasti. Kindlasti sealt mingeid küsimusi ja võtteid sai, aga meil on kuidagi välja kujunenud juba aastatega. /.../ Väga raske - aga midagi kindlasti.“

Ühest küljest ollakse arvamusel, et koolitused on tulnud kasuks, kuid intervjuu tulemused pigem kinnitavad supervisioonilt saadud tagasisidet, et õpitud vestlustehnikaid on raske ja võõras kasutusele võtta ning lapsega vesteldakse nii nagu keegi harjunud on. Kasutusele on võetud vaid üksikuid politseivestluse võtteid. Supervisioonil toodud näidetest jäi mulje, et rakendajatel pole valmidust muuta oma senist vestluspraktikat. Ilma metoodika selge järgimiseta ei ole oodata ka muutust noore käitumises ja hoiakutes.

3.2.1 Vestlemine või ülekuulamine

Intervjuuga soovisin lisaks meetodite praktiseerimisele rakendamisele teada saada, kas ja millist vahet nähakse lapsega vestlemisel ja ülekuulamisel. Selles küsimuses olid praktikud ühel meelel, et ülekuulamine on faktide kogumine ja pigem ametlik vestlus lapsega ning tähtis on saadud info kirja panna. Lapsega vestlemise osas tekkis erinevaid arvamusi:

N1: „/.../Vestlusega ma saan lapse kohta võib-olla palju rohkem teada ja siis ta avaneb /.../ ja räägib asju, mis ei puutu asjasse.“

N2: „/.../Pigem see ülekuulamine võib üle minna vestluseks /.../.“

N3: „/.../Vahepeal võib vestlus minna üle ülekuulamiseks ja vastupidi/.../.“

N4: „Vesteldes saan ma juba alguses lapsel võtta pinged maha. Saame vabas vormis hakata rääkima. /.../ Ülekuulamine on palju ametlikum. Seda tunneb laps ka.“

Kahjuks puuduvad andmed kuivõrd lapsed tajuvad vahet, kas nendega vesteldakse või neid kuulatakse üle. Seda oleks kindlasti huvitav edaspidi uurida.

Olen arvamisel, et lapsega mõjusa politseivestluse läbiviimine ei tohiks vestluse käigus üle minna ülekuulamiseks. Kui laps tajub, et temaga vesteldakse vaid informatsiooni kogumise eesmärgil siis ei ole mõjusa vestluse skeemi järgi vestlust läbi viidud.

3.3 Mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi kaasamine

3.3.1 Lapse ja lapsevanema kaasamine

Ettevalmistused sobiva mõjutusvahendi valikuks eeldavad, et noorsoopolitseinikud tunnevad lastega vesteldes siirast huvi alaealiste käitumise (õigusrikkumise) motiivide kohta. Projekti mõju hindav ankeetküsimustik (2017) näitas, et pooled pilootprojektis osalenutest tunnevad alati huvi lapse käitumise põhjuste kohta, teised aga mitte. Esitades sama küsimust peale aasta möödumist (2018) vastasid samale küsimusele juba pea kõik osalenud, et laste käitumise motiivide vastu tuntakse alati siirast huvi. See on positiivne muutus, mida võisid toetada koolitustel omandatud teadmised suhtlemistehnikate olulisusest lapsega. Samuti võis suhtlemisalaseid oskusi positiivsemaks muuta üldine muudatuste protsess politseitöös. Muudatuste protsessi all pean silmas karistuse asemel karistusalternatiivide või alternatiivkaristuse kohaldamist, mille valikul on oluline lapse käitumise põhjuste ja motiivide väljaselgitamine.

Selleks, et laps ja lapsevanem võtaksid mõjutusvahendi osas vastutuse, tuleb neid kaasata otsustusprotsessi. Kas seda võimalust kasutatakse, seada püüdsin teda saada intervjuudel osalenud noorsoopolitseinikelt. Selgus, et lapsi ja lapsevanemaid mõjutusvahendi valikul otsustusprotsessi rollis osalejatena ei peeta oluliseks. Lapsevanema kaasamist võrdsustati pigem karistusalternatiivi kohaldamise nõusoleku andjana või passiivselt teavituse saajana.

N2: „Nüüd viimasesse Kaine Tulevik programmi suunamine, lapsevanemad ise andsid märku, et soovivad, et laps osaleks.“

N3: „Kindlasti sotsiaalprogrammi suunamisel, sest nii laps, kui lapsevanem peab andma nõusoleku /.../.“

N4: „Alati... meil on ju kohustuslik lapsevanemaid teavitada.“

Vastuseid võis mõjutada minu poolt valesti püstitatud küsimus või oskamatus küsimust suunata. Uurijana soovisin teada saada, kas koos lapse ja lapsevanemaga arutatakse läbi

võimalikud variandid mõjutusvahendite osas ja seda eelkõige sellepärast, et laps tajuks paremini toimepandud teo tagajärgi ning nii laps kui lapsevanem võtaksid vastutuse. Samas toetavad eelnevaid seisukohti järgmise intervjuuküsimuse vastused, kuivõrd noorsoopolitseinike arvates lapse ja lapsevanema kaasamine mõjutusvahendi otsustusprotsessi aitab lapsel toime pandud teo tõsidusest aru saada.

N3: „*Ma ei usu, et lapse ja lapsevanema kaasamine mõjutusvahendi valikul otsustusprotsessis kaasa aitab.*“

N4: „*See täpselt sõltub lapsevanemast. Kui on normaalne laps ja kuulab kodus vanemaid ja kodus on head suhted, siis igal juhul on ta väga teretulnud siia juurde. Aga on ka selliseid [lapsevanemaid], kes annavad veel siin tiibu juurde.*“

Supervisioonidel toodi välja, et pere kaasamine või lapsevanemalt arvamuse küsimine on raske, sest paljud lapsevanemad tulevad politseisse palvega lapsele rahatrahv või mõni muu karistus määrata, sest nende arvates vestlusest ja muudest mõjutusvahendite kohaldamisest „lapse kasvatamisel“ ei piisa. Politseid karistajana nähakse justkui viimase „õlekõrrena“ lapse mõjutamisel, nii kooli kui lapsevanemate poolt.

3.3.2 Võrgustiku kaasamine

Kui lapsevanema kaasamist otsustusprotsessi ei peeta kuigi oluliseks siis võrgustiku kaasamises nähakse lapsega töös märksa vajalikumat rolli. Noorsoopolitseinikud kirjeldasid, et nende jaoks tähendab võrgustikutöö info vahetamist ning koostööd mitme ametiasutuste vahel.

Vaid üks noorsoopolitseinik tõi võrgustiku ringi lapsevanema, teised nägid võrgustiku liikmetena koostööpartnereid, kellel on oluline roll lapse heaolu tagamisel. Samas jäetakse laps otsustusprotsessist välja. See näitab, et lapse kaasamist otsustusprotsessi ei peeta oluliseks, kuid see on vastuolus lapse heaolu ja parimate huvide esikohale seadmise kohustusega.

N1: „*/.../ Info jagamine - koostööpartneritega, kes meil on. Meie kõige lähemad on – mina ise, piirkonnapolitseinik, KOV ja siis see kool..., lapsevanem – kõik koos hindame olukorda. /.../.*“

Kahel supervisioonil toodi välja mure, et sotsiaalprogramme on vähe ja lastekaitsel pole samuti võimalusi lapsi mõjutada. Intervjuus toodi sama probleem uuesti välja:

N2: „*Võrgustikutöö on koostöö mitme ametiasutuse vahel. Ma arvan, et see toimib küll aga jääb natukene puudulikuks, kui linnal ei ole neid võimalusi neid noori kuskile saata ja mõjutada siis jääb võrgustikutööst väheseks /.../.*“

Intervjuudest jäi siiski domineerima arvamus, justkui olukorda parandaks see, kui on kohti (sotsiaalprogramme, teenuseid) kuhu last „saata“. See aga jätab paratamatult mulje, et võrgustik otsustab kuhu last saata või mis on lapsele parim.

Supervisioonil toodi välja, et võrgustikutöö on seaduse muudatuste protsessis pigem paranenud ja koostöö on hakanud sujuma. Probleemina nähti, et erinevate spetsialistide kokku kutsumiseks ühise aja leidmine on keeruline.

Intervjueeritavad pidasid võrgustiku kaasamist mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi üksmeelselt väga oluliseks ja vajalikuks ning arvati, et võrgustiku kaasamine on lapsi puudutavaid otsuseid tehes tõhus. Spetsialiste kaasatakse vastavalt juhtumile. Toodi välja, et ajapikku on välja kujunenud kindlad võrgustikuliikmed. Eelkõige nähakse abilistena otsustusprotsessides lastekaitsetöötajaid, harvem mainitakse koolitöötajaid või teisi spetsialiste.

3.4 Taastava õiguse põhimõtted

Toimunud koolitused andsid taastava õiguse põhimõtetest ülevaate ning õpetasid noorsoopolitseinikele konfliktivahenduse ja taastava vestluse (*ingl conferencing*) läbi viimise oskusi. Samuti anti ülevaade kahju heastamise ja hüvitamise protsessi läbiviimisest.

Projekti hindamise ankeetküsimustiku täitjatest olid üle poolte juba enne koolituste toimumist seisukohal, et nad pigem tunnevad taastava õiguse ja mittekaristuslikke põhimõtteid.

Aasta möödudes vastasid kõik noorsoopolitseinikud, et pigem tunnevad või tunnevad väga hästi mainitud põhimõtteid. Kuid intervjuu tulemused ei toeta ankeetküsimustiku tulemusi.

Intervjuudest selgus, et taastava õiguse mõtestamine oli noorsoopolitseinike jaoks üsna keeruline. Üks noorsoopolitseinik ei soovinud sellele küsimusele üldse vastata, öeldes, et ta ei oska seda kirjeldada.

N2: „*Kõige lihtsam on vastata, et noorele antakse uus võimalus.*“

N3: „*Lastega vestlemine ja mitte karistamine, et jõuda selleni, mis seda noort seda tegu tegema pani.*“

N4: „*/.../ et ma ei karista, et enne karistamist katsun kõik muud variandid ja võimalused ära kasutada.*“

Valdavalt oli esimene mõte seoses taastava õigusega, et see tähendab mitte karistamist. Ühe mõttena kõlanud, et taastav õigus on uue võimaluse andmine, tähendab samuti, et lapsega vesteldakse mitte ei karistata ning talle antakse võimalus oma tegudest õppida. Taastava õiguse peamisi põhimõtteid (ohvri kaasamine, taastav kohtumine, lepitusteenusele suunamine, kahju heastamine või hüvitamine) ei maininud keegi.

Supervisioonil saadud tagasiside andis mõista, et noorsoopolitseinikud on mures, et võrgustikuliikmed ei tunne taastava õiguse põhimõtteid, mistõttu on keeruline nendega koostööd teha. Veel toodi välja, et kui koostööpartneritele selgitada, et taastav õigus tähendab, et lapsi ei karistata, siis ollakse politsei peale pahased.

Tagasiside supervisioonilt näitab, et noorsoopolitseinikud levitavad taastava õiguse põhimõtet kui mittekaristuslikku sekkumist. Paratamatult tekitab see sõnum taastava õiguse põhimõtetest vale arusaama ja tekitab koostöövõrgustikus segadust.

Taastava õiguse põhimõtetest aru saamine, mõtteviisi ja hoiakute muutmine on pikk protsess. Praegu ollakse veel ühtsel seisukohal, et taastav õigus tähendab seda, et politsei alaealisi õigusrikkujaid enam ei karista, vaid otsitakse muid võimalusi laste mõjutamiseks.

Lisaks taastava õiguse sõnapaari mõtestamisele soovisin, et noorsoopolitseinikud seletaksid lahti, et mis vahet on mittekaristuslikul sekkumisel ning taastava õiguse põhimõtete kasutamisel.

N1: „*Hea küsimus. Äkki on üks lihtsalt vestlus ja teine on - nagu läbi mingite tegevuste üritame neid muuta.*“

N2: „Minu kui ametnikule? Seaduse silmis küll ei ole mingit vahet. Mõlema puhul sa ei karista last. Saab kohaldada suulist hoiatust ja teine on need programmid, kuhu saab lapsi suunata“.

N3: *Minu arust pole midagi neil vahet.*“

Need seisukohad toetavad eelnevat analüüsi ja kinnitavad arusaama, et mittekaristuslik sekkumine ning taastava õiguse põhimõtete kasutamine on üks ja sama, ehk mitte karistamine.

Üks vastanutest tõi välja täpsemad erinevused.

N4: „Taastav õigus on laias laastus, ta [laps] heastab oma teo, olgu siis ühiskonnale või teisele inimesele /.../. Mittekaristuslik sekkumine on see, et me viimegi siin läbi ümarlaudu ja kõike muud, vot sellist vahet ma näen.“

3.4.1 Lepitusteenus vs. konfliktivahendus

Taastava õiguse üheks eesmärgiks on konfliktis olevate osapoolte lepitamine. Koolitusel õpiti konfliktivahendamise tehnikaid, lisaks on noorsoopolitseinikel võimalus suunata laps lepitusteenusele. Eestis pakub lepitusteenust Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi töötajad. Intervjuude käigus selgus, et ohvriabi lepitusteenusele alaealisi õigusrikkujaid pilootprojekti ajal suunatud ei ole. Põhjuseks toodi, et ei ole olnud sellist juhtumit mida lepitusteenusele suunata.

Statistika näitab samuti, et pilootprojekti jooksul sattus kõige rohkem alaealisi politseivaatevälja alkoholi tarvitamisega (42%) (Politseiamet, 2018. Saadud 10.05.2018). See toetab väidet, et juhtumeid, mida lepitusteenusele suunata on vähe.

N:2 „Mul on olnud sellised lepitused [konfliktivahendused], kus ma olen ise nii öelda teiste abijõududega [kaasati politseiametnikke teisest struktuuriüksusest konfliktivahendust läbi viima] hakkama saanud.“

N3: „Lepitusteenusele ei ole. Ei ole sellist võimalust olnud. Olen ise lepitust [konfliktivahendust] läbi viinud.“

N4: „Jah, ma saadan selle nüüd [viitab laual olevale dokumendile] Katti Kasele [Tartu ohvriabi töötaja]. /.../ Ma olen ise ka konfliktivahendust teinud. Seal ei ole vahet kes teeb. Eesmärk on see, et suudavad konfliktidest eemal olla.“

Pilootprojekti ajal kogutud statistika näitab, et konfliktivahendust viisid politseiametnikud läbi seitsmel korral (Politseiamet, 2018. Saadud 10.05.2018).

Supervisioonil kogutud vaatlusmärkmete andmed kinnitavad samuti, et peamiselt satuvad politseivaatevälja noored alkoholitarbimisega ja pigem ollakse mures, kuidas neid noori aidata. Veelkord tuuakse teemaks sotsiaalprogrammide nappus. Konfliktivahendusi viiakse läbi koolikakluste korral. Positiivse muutusena toodi välja, et palju juhtumeid lahendab ära koolipersonal. Probleemina nähti, et kui laps on nõus lepitusel osalema siis lapsevanemad ei leia aega osalemiseks.

3.5 Mõjutusvahendid ja mittekaristuslikud meetodid

Projekti mõju hindavas ankeetküsimustikus küsis projektimeeskond noorsoopolitseinike käest, et kui neil oleks võimalus karistusi mitte määrata ja piirduda ainult suulise hoiatuse ja/või kokkuleppele jõudmisega (vestlemisega või muu karistusalternatiivi määramisega) siis, kas nad kasutaksid seda. Vastusevariante „Ei mingil juhul“ ja „Pigem mitte“ ei märkinud ankeedis üksi noorsoopolitseinik. Vastused jagunesid 2017 aastal pooleks vastusevariantide vahel „Pigem jah“ ja „Kindlasti“. Positiivse muutusena toon välja, et 2018 aastal, peale pilootprojekti toimumist vastasid kaheksast noorsoopolitseinikust seitse, et kasutaksid pigem kindlasti võimalust karistust mitte määrata. See näitab, et noorsoopolitseinike hoiakud selles osas on muutunud ja pigem soovitakse karistamise asemel mittekaristuslikke sekkumisi rakendada.

Intervjuu abil soovisin täpsustada, millised on peamised mõjutusvahendid mida alaealistele õigusrikkujatele määratakse. Kõik vastanud nimetasid, et on suunanud noori sotsiaalprogrammi ja peamiselt seostataksegi mittekaristuslikku sekkumist sotsiaalprogrammi suunamisega. Veel nimetati vestlemist ja suulist hoiatamist: N:3 „.../ olen saatnud sotsiaalprogrammi siis vestlust olen kasutanud päris palju ja suulist hoiatamist. Suulist hoiatamist ei saa kasutada kõigiga, seda peab ära tajuma, et kas see suuline hoiatamine on sellel hetkel mõjus või mitte:“

N2: „.../. Ma olen noorega vestelnud ja olen menetluse ära lõpetanud hoiatusega. See vestlus on ka kestnud kuskil tund aega näiteks.“ Noorsoopolitseinikud kasutavad menetluse

lõpetamiseks üha enam hoiatust, millele eelneb vestlus lapsega. Siin on ka välja toodud, et vestluse pikkuseks on umbes üks tund.

Supervisioonil ütles üks noorsoopolitseinik, et vestlus ja hoiatamine on mõjus alaealiste puhul, kes on toime pannud juhuslikke õigusrikkumisi või on sattunud seltskonda, kus rikkumine pandi toime nõ kambavaimuga kaasa minnes.

Noorsoopolitseinikud kelle arvates on mõjutusvahendeid ei ole piisavalt, töid välja peamise probleemina sotsiaalprogrammide vähesuse. N3: „/.../. Kindlasti võiks rohkem olla. Kui tahad suunata kuskile programmi siis näiteks alkohol – hetkel on ainult alkoholi programm aga, kes on suitsetamisega vahele jäänud neil ei ole programmi. Näiteks palju on narkootikumidega juhtumeid, kus alaealine on kanepit suitsetanud – nagu ei oska nendega midagi teha. [Siin peab vastaja silmas, et üle 14 aastaste laste puhul ei oska midagi teha (kuhugile suunata). Alla 14 aastane narkootikumi tarbija on abivajav laps ja tema kohta antakse info edasi lastekaitse spetsialistile]. Varguste puhul lähtun nende minevikust, kui palju ta on varasemalt seda [varastanud] teinud, et siis selle põhjal otsustan, kas hoiatan suuliselt või siis määran mingi karistuse.“

Varguste puhul pakub taastav õigus võimaluse, kahju hüvitada või heastada. Ilmselt on suulist hoiatus kohaldatud juhul, kui kahju on kannatanule hüvitatud. Vargusi pannakse toime peamiselt kauplustest ja kahju poele hüvitab, kas laps või lapsevanem. Teole järgneb vestlus lapse ja/või vanemaga ning menetlus lõpetatakse hoiatusega või rahatrahviga. Olukordades, kus kannatanu kahju on rikutud, oodatakse ikka rahalist hüvitist või noore karistamist. Kahjude heastamise võimalust aastase pilootprojekti käigus ei praktiseeritud.

N2: „Mõjutusvahendeid ei ole piisavalt. /.../ kuna narkootikumide juhtumeid on väga palju. /.../. Tegelikult võiks olla narkoga seondult midagi Tartus. Tallinnas on üks programm „Puhas Tulevik“. Tartus võiks ka see programm olla. /.../.“

Üks noorsoopolitseinik tõi välja, et: N1: „/.../. Politseil endal on ju nagu normaalselt ja meil on võimalus edastada info KOV-le. Vot aga kas neil nüüd on neid mõjutusvahendeid või koostööpartnereid kellega nad saavad lapsi mõjutada? /.../. Narko puhul me määrame ju rahatrahvi, meil ei ole muid alternatiive.“

Kahes viimases tsitaadis tuuakse taas välja noorte seas üha rohkem levima hakanud narkootikumide tarbimise probleemi ning, et abi pakkumise võimalusi noortele on vähe. Samuti ollakse mures, et ka KOV- 1 puuduvad võimalused narkootikume tarbivaid noori aidata.

3.5.1 Sekkumise tõhusus

Kuna mittekaristuslikku sekkumist ja taastava õiguse põhimõtete kasutamist nähakse kui karistusest loobumist siis sekkumise tõhususest andsid intervjuueeritavad arvamuse samuti läbi sama seisukoha (ehk kui tulemuslik on karistusest loobumine).

Kõik neli intervjuueeritavat arvasid, et seda on veel vara öelda. Intervjuudest kõlas siiski läbi skeptilisi hinnanguid ja mittekaristusliku sekkumise tulemuslikkus seati kahtluse alla.

N2: „*Ma arvan, et seda on veel vara öelda. Seda on näha pigem aasta pärast või paari aasta pärast /.../. Osade asjade pärast võib öelda, et ei ole eesmärki täitnud.*“

N3: „*Seda on veel vara öelda aga hetkel ütleks, just eriti noorte puhul, et nad ütlevad, et meiega ei tehta nii kui nii midagi, ainult vesteldakse ja räägitakse.*“

N4: „*Vara öelda. Ma tunnen seda, et inimene on inimene, kui sa räägid temaga üks või kaks või kolm korda siis lõpuks ta hakkab tundma, et ah, ainult räägivad. Kas see karistuski midagi annaks? Ma arvan, et tulemuslikkus saabub sellega, et ühiskond hakkab teda hukka mõistma, et vot sa tegid niimoodi, et ma ei tahagi enam sinuga mängida.*“

Praktikute hinnangul jätab alaealiste õigusrikkujatega vestlemine noortele karistamatuse tunde, kuigi ollakse ühtsel seisukohal, et rahatrahvid ei pruugi olla samuti kuigi mõjusad.

Supervisioonil töid noorsoopolitseinikud sarnased probleemid välja, et nende vastu usaldus kaob, kui tajutakse, et lapsega ainult vesteldakse ja trahve enam ei tehta. Veel mainiti, et ühiskond ei ole valmis muudatusteks, kuna politseid nähakse karistajana ja politseilt oodatakse jõulist sekkumist.

Politseinikud näevad ennast ka pigem karistajatena ning uute töökorraldustega, mis sunnivad hoiakuid muutma on raske kaasa minna ja harjuda. Karistuse määramise võimalus, kui muud alternatiivsed meetmed ei aita on siiski olemas, samuti nagu võimalus süüteovõimelisele alaealisele mõjutusvahendeid küsida (prokuratuurist ja kohtust), kuid seda võimalust ei kasutanud aasta jooksul keegi. Üheks põhjuseks võib olla see, et sobiv mõjutusvahend

alaealise mõjutamiseks on siiski leitud, teiseks põhjuseks võib olla veel segane tööprotsess (varem oli vahendaja rollis alaealiste komisjon).

3.6 Muudatused

3.6.1 Õigussüsteemi muudatused

Intervjuude abil soovisin teada saada, miks noorsoopolitseinike arvates õigussüsteemis muudatused toimusid ning millised on need muudatused täpsemalt. Arvamused olid väga erinevad. Pakuti, et ühiskond on muutunud ning seetõttu on ka ootused leebemale karistussüsteemile või, et soovitakse karistamist ja karistatud taustaga inimeste arvu vähendada. Ühe noorsoopolitseiniku arvates toimusid muutused seetõttu, et kohalikud omavalitsused hoomaksid olukorda ja tegeleksid abivajava lapsega.

Palusin praktikutel 1. jaanuaril 2018 jõustunud seadusemuudatusi ka täpsemalt kirjeldada, kuid sellel teemal vesteldes oldi väga üldsõnalised ja konkreetseid muudatusi nimetati vähe. Toodi välja, et alaealiste komisjonid kaotati ära ja suur vastutus läks kohalikele omavalitsustele. Muudatusi peeti pigem positiivseteks ja eelkõige sellepärast, et enam ei pea seadustes näpuga järke ajama vaid mõjutusvahendeid saab rakendada lähtuvalt juhtumist. Ka lastekaitsega koostöö paranemist mainiti: N3: „/.../. Näiteks lastekaitsega on nüüd meil hästi tihedalt koostöö peale seda. Kõige tähtsam on mitte karistada last, vaid pigem aidata.“ See näitab, et võrgustikuga koostööd peetakse oluliseks ning üha rohkem tegeletakse õigusrikkujaga, mitte õigusrikkumisega.

3.6.2 Muudatused tööprotsessides

Suurimate muudatustena tööprotsessides toodi välja, et rohkem on lastega vestlemist ja vähem karistamist. Sarnased muudatused toodi välja ka eelmises alapeatükis, kus arutleti õigussüsteemi peamiste muudatuste üle.

Võimalusel lahendatakse juhtumeid ilma menetlust alustamata, seda muidugi osapoolte nõusolekul. N2: „Tööprotsessides on muutusi vähe. Samas nüüd on menetlusi vähem aga segadust on tulnud päris palju juurde tööprotsessides. Näiteks patrull ei saa väga hästi aru,

kas laps on juba saanud suulise hoiatuse või ei ole /.../. Muidugi paberitööd on ikka sama palju“. Kuna alaealistega puutuvad tihti esimesena kokku patrullpolitseinikud siis kardetakse, et neil puudub ülevaade noorte taustast ja seetõttu võib alaealine tänaval korduvalt hoiatusi saada ja kardetakse, et see võib süvendada karistamatuse tunnet.

N3: „*Alati, kui ma hakkan otsuseid tegema siis ma üritan rahatrahvi viimaseks jätta. Hoiatamist on rohkem, varem tehti kohe protokoll, et alustata kohe menetlust – see oleneb jälle hästi palju noorest.*“

N4: „*Muudatused on ikkagi kõvad, et kui varem pidi igale õigusrikkumisele järgnema karistus siis nüüd võime inimestele öelda - esimest korda, et ära nii tee ja inimesed, kes ongi korra libastunud siis ma ei ole nende nimesid siin kordumas näinud.*“

Kui varem määrati õigusrikkujale peamiselt karistus siis nüüd süüvitakse rohkem lapse tausta, vaadatakse varasemaid rikkumisi ja karistus määratakse juhul, kui muud mõjutusvahendid ei ole osutunud mõjusaks. Kaalutlusõigus (kas määrata rahatrahvi või muu mõjutusvahend) oli noorsoopolitseinikel ka varem, kuid nüüd kasutatakse rohkem mittekaristuslikku sekkumist.

3.6.3 Suurimad väljakutsed seoses muudatustega

Väljakutsetena nähti nii organisatsiooni siseseid kui väliseid faktoreid. Organisatsiooni sisestena toodi välja probleem, et ei olda ühises infoväljas ja, et rohkem võiks olla juhtide poolset toetust. Mainiti, et info muutus koguaeg ning asutusesiseselt ei osatud seoses seadusemuudatustega tekkinud küsimustele vastuseid anda.

N: „*/.../ Kui organisatsioonis toimuvad muudatused siis võiks kõik [siin on silmas peetud politseiametnikke] sellega kursis olla, et ei oleks ebameeldivaid üllatusi.*“

Lisaks nenditi, et lapsega vestlemine võtab palju aega. Kui varasemalt määrati rahatrahvi ja selgitati käitumise tagajärgi siis nüüd on kohtumised lapse, lapsevanemaga ja tugivõrgustikuga põhjalikumad ja nõuavad suure osa tööajast. Noorsoopolitseinikud tajuvad oma töös rohkem vastutust. Kui varasemalt oli noorsoopolitseiniku töö pigem karistada siis nüüd otsitakse võimalusi lapsi aidata.

Organisatsiooni väliste väljakutsetena töid noorsoopolitseinikud teemaks, et järjest rohkem satub politseisse koolikiusamise või koolikakluse juhtumeid, kus kool ja/või lapsevanemad paluvad abi olukorra likvideerimiseks.

N4: „*Praegu HEV lapsed aeti segi norm lastega ja no mis see politseinik teha saab.*“

Probleemina toodi ka supervisioonidel välja, et tihti on koolis toimunud kakluse üks osapooltest „diagnoosiga“ laps. Välja toodi juhtumeid, kus kool soovib kakluses kannatada saanud osapoole lapsevanemal politseisse avaldus teha, sest muud ei osata enam pidevate kakluste puhul ette võtta. Kui noorsoopolitseinikud on küsinud: „Mida kool politseilt ootab?“ siis ollakse ühel meelel, et karistus olukorda ei muuda.

4. ARUTELU

Magistritöö arutelu käsitleb tulemuste analüüsi käigus ilmnenu olulisemaid teemasid.

Noorsoopolitseinikud toetuvad reageerimisel alaealiste poolt toime pandud õigusrikkumistele eelkõige seadusandlusele ja Politsei- ja Piirivalveameti peadirektori poolt allkirjastatud juhenditele. Politsei on eelkõige seaduste rakendaja (Suve, 2016). Üha olulisemaks muutub politseitöös individuaalne lähenemine juhtumile ning rikkumisele tõuganud sotsiaalsete põhjuste välja selgitamine ehk rohkem tähelepanu isikule ja vähem toime pandud teole. See näitab, et lisaks karistusseadustikule lähtutakse üha rohkem lastekaitseadusest ja alaealist õigusrikkujat hakatakse nägema pigem abivajava lapsena, mida kinnitasid ka noorsoopolitseinikega läbi viidud intervjuu tulemused. Noorsoopolitseinikud tõid välja, et õigusrikkumisi toime pannud laps on sageli abivajav laps, mis ühtib Siiguri ja Läänerand (2017) arvamusega.

Lapse abivajaduse põhjuseks võivad politseinike arvates olla nii katkine perekond, halb seltskond kui puudulikud sotsiaalsed oskused. Perekonna ja seltskonna (eakaaslased) mõju kuritegelikule teele sattumise soodustegurina on välja toodud ka uurimuses „Alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid“ (Srtömpl, Jedomskihh, Kadajane, Markina, 1999). Alaealised õigusrikkujad peavad ise samuti peamisteks õigusrikkumiste põhjuseks kaaslaste ja sõprade mõju ning lagunenu perekonda (Rannala, Tiko, 2006). Välja toodud faktorid on sageli alkoholi tarbimisele tõukajad. See näitab, et alkoholi tarbimise eest alaealisele rahatrahvi määramine ei ole kohane ning seda toetab intervjuueeritavate arvamus, kes olid samuti seda meelt, et rahatrahv ennasthävitatavat käitumist ei muuda. Kahjuks ei toeta politseistatistika politseinike poolt välja öeldud seisukohta mittekaristamisest, sest 2016. ja 2017. aastal määrati alkoholi tarbimise puhul rahatrahv 502 alkoholiseaduse rikkumise korral 434-le (86%) alaealisele (Politseiamet, 2018. Saadud 10.05.2018). Noorsoopolitseinikud tõid välja, et kõige enam satuvadki lapsed just alkoholiseaduse rikkumisega politsei huviorbiiti ja arvati, et pelgalt politseivestlus neid noori ei mõjuta ja puudus on sotsiaalprogrammidest, kuhu noori suunata. Põhjused, miks politseinikud eelistavad õigusrikkujat last karistada, on erinevad. Esiteks, senine õigussüsteem on toetanud alaealise õigusrikkuja karistamist. Kuni 14-aastaste laste väärtegusid lahendati alaealiste komisjonides sobiva mõjutusvahendi

määramisega. 14-17-aastaste laste väärtegade puhul oli nooruki alaealiste komisjoni suunamine välistatud ja politseis levinum tava oli karistamine rahatrahviga.

Teiseks põhjuseks võib olla see, et hoiakute muutmine võtab aega, samuti harjumine teadmisega, et alaealise alkoholi tarbimist ennasthävitava käitumisena ei saa politsei muuta, vaid tuleb välja selgitada riskikäitumise põhjuseid ning teha lapse abistamiseks koostööd teiste valdkondade spetsialistidega.

Pilootprojekti raames toimunud koolitustel õpetati noorsoopolitseinike kasutama erinevaid suhtlemisvõtteid ja harjutati politseivestluse läbi viimist. Vestlemine lapse ja lapsevanemaga on politsei igapäevatöö. Igal politseinikul on välja kujunenud oma vestlustehnika ning seetõttu on raske uusi meetodeid kasutusele võtta ja praktiseerida. Vestlusskeemis etteantud küsimuste esitamine tundub võõras ja võlts ning uusi meetodeid kasutatakse vähe. Kardetakse, et mõningate küsimuste esitamine (Mis juhtus? Mis sa praegu tunnend? jne) vihasele lapsele on kohatu ja selliste küsimuste esitamine ajab last rohkem närvi. Väidan, et selline arvamus ei ole õige. Viha tuumaks on rahuldamata jäetud vajadused, see võib muuta viha meile väärtuslikuks, kui seda kasutada „äratuskellana“ (mis meid äratab) – avastamaks rahuldamata jäänud vajadusi ja märkamaks takistavat mõtteviisi (Rosenberg, 2005). Seega aitavad lapsele esitatud küsimused (näiteks, mis juhtus?, mida sa tundsid...?) lastel oma emotsioone välja tuua ning vestluse tagasipeegeldamine noorsoopolitseiniku poolt annab lapsele mõista, et me oleme tema sõnumist aru saanud ja see omakorda aitab lähemale jõuda õigusrikkumise põhjustele. Noorsoopolitseinikud tõid välja, et tihti on lapsed noorsoopolitseinikega vesteldes väga ülbed ning nendega ei saa ja polegi mõtet vestelda. Rosenberg (2005) väidab, et hirmutava sõnumi taga on laps, kes pöördub täiskasvanu poole palvega, et rahuldada oma vajadusi. Noorsoopolitseinikud näevad ülbe ja üleoleva suhtlemise taga pigem karistamatuse tunnet. Samuti arvatakse, et karistamatuse tunne laste seas süveneb ja politseid enam ei kardeta. See näitab, et politseinikud on nõ rollikonfliktis, sest ühest küljest tunnevad nad ennast turvalisuse loojatena ehk karistajatena. Teisest küljest soovivad nad last aidata ja näevad õigusrikkujas abivajavat last. Noorsoopolitseinikud tõid välja, et ka kool ja lapsevanemad ootavad, et lapsi pigem karistatakse, sest politsei on justkui viimane „õlekõrs“. Noorsoopolitseinikud tõid välja, et kui lapsevanem kuuldes, et lapsega politseis ainult vesteldakse ja hoiatatakse siis ollakse pettunud. Lapsevanemad ütlevad, et nad on

lapsega juba mitmeid kordi vestelnud – see ei aita ning soovivad, et lapsele määratakse rahatrahvi. Mõtle mata seejuures, et täiskasvanuga konfliktis olev laps ei soovi trotsist ise trahvi maksta (enamasti lapsel puuduvad rahalised vahendid trahvi maksmiseks) ja lõpuks peab trahvi ära maksma ise lapsele rahatrahvi soovinud lapsevanem.

Kui varasemalt lõppes rahatrahvi määramisega kontakt noorega siis nüüd üha rohkem on hakanud noorsoopolitseinikud otsima võimalusi noorte aitamiseks. Seadusemuudatused toetavad alaealise õigusrikkuja erikohtlemist - lapsi karistatakse vaid juhul, kui muud sekkumised ei ole mõjusad ja seda nii väärtegade kui kuritegude puhul. Kõige enam tehakse mõjutusvahendi valikul koostööd võrgustikuliikmetega. Võrgustiku all nähakse eelkõige spetsialiste kohalikust omavalitsusest või koolist. Võrgustiku kaasamist mõjutusvahendi valiku otsustusprotsessi nähakse vajalikuna ning tõdetakse, et koostöö erinevate institutsioonidega on väga hea. Võrgustikutöö tähendab noorsoopolitseinikele lisaks kaasamisele veel info vahetamist ehk, et mõne juhtumi puhul ei pea aktiivselt reageerima vaid piisab teavitusest või nõ info juurde küsimisest.

Probleemkohana näen, et lapse ja lapsevanema kaasamist mõjutusvahendi valiku otsustusprotsessi ei peeta oluliseks. Baker jt (2003) toob välja, et õigusrikkuja perekonna kaasamine sekkumisprotsessi on oluline, kuna see võimaldab last vaadelda tema loomulikus kasvukeskkonnas, teda ümbritsevas sotsiaalses võrgustikus (Baker jt, 2003, Siigur kaudu, 2007: 12). Lapsevanema kaasamist mõisteti kui kohustuslikku kaasamist ehk juba tehtud otsusele nõusoleku andjat. Toodi ka välja, et paljud lapsevanemad ei suudagi vastutust võtta ning pigem õigustavad või kaitsevad last ja paluvad rahatrahvi määrata, et „juhtum“ lõpetada. Karistamine on efektiivne vaid juhul, kui laps osaluse kaudu saab teadlikuks oma käitumisest ning selle seaduslikust ja sotsiaalsest tähendusest (Artikkel 12. Laste osalusõigus..., 2016). Kahjuks paljud lapsevanemad ei taju, et rahatrahv lapse käitumist ei muuda. Pigem annavad lapsevanemad sellisel juhul lapsele signaali, et tema käitumine pole väär ja seda saab rahaga heastada.

Lapsega küll vesteldakse ja arutletakse koos, et milline võiks olla mõjutusvahend, kuid alati lapsi otsustusprotsessi ei kaasata. Kahjuks ma ei uurinud milliseid mõjutusvahendeid lapsele tutvustatakse või pakutakse. Erinevad praktikud omistavad lapse subjektiivsele arvamusele

erineva tähtsuse ja kaalu ning sageli oletatakse, mida laps arvab või soovib (Holland, 2001). Raske öelda, kas mõjutusvahendi valikul võib osutuda määravaks politsei poolt juba tehtud valik, see tähendab, et noorele tutvustatakse vaid mõnda mõjutusvahendit, mis tundub konkreetse juhtumi puhul sobiv olema.

Pilootprojekti käigus said noorsoopolitseinikud ülevaate taastava õiguse põhimõtetest, kuid taastavat õigust mõistetakse ühtselt, kui mittekaristuslikku sekkumist, kuid taastav õigus ei välista karistust. Ühest küljest ei ole selline arusaamine taastavast õigusest otseselt vale, kui silmas pidada näiteks seda, et osapooled jõuavad kokkuleppele ja kahju heastatakse siis ei eelne ega järgne sellele karistus. Kuid teisest küljest peavad noorsoopolitseinikud taastavaks õiguseks ka politseivestlust, hoiatamist ning sotsiaalprogrammi suunamist, mis ei ühti traditsiooniliste taastava õiguse praktikatega ja need sekkumised on pigem mittekaristuslikud. Taastava õiguse peamisi praktikaid nagu lepitus, ringi meetod, taastav nõupidamine ning kahju hüvitamine ning heastamine ei toodud taastava õiguse põhimõtete kirjeldamisel keegi välja. Samuti ei mainitud, et võimalusel ja lähtuvalt juhtumist ning osapoolte nõusolekust on oluline kaasata lahenduste otsimisse lisaks õigusrikkujale ka ohver ja/või toetajaskond. See näitab, et taastava õiguse põhimõtteid ja mittekaristuslikku sekkumist peetakse nõ üheks ja samaks, ehk mitte karistamiseks. Sellist teadmist võivad põhjustavad vähene info, peale surutud muudatuste omaks võtmise kohustus ning kriitilised hoiakud taastava õiguse põhimõtete suhtes.

Taastava õiguse enam kasutatav praktika on ohvri ja kurjategija lepitamine. Alaealiste lepitusteenusele suunamine aga leiab praktikas väga vähe rakendust. Pilootprojekti toimumise ajal, mil rakendati mittekaristuslikku sekkumist ja taastava õiguse põhimõtteid ei suunatud lepitusteenusele ühtegi noort. Ka varasemalt oli võimalus õigusrikkujaid lepitusele suunata, kuid ka siis kasutati seda võimalust harva. Näiteks 2014. aastal suunati üle Eesti (alaealiste komisjoni poolt) noori 17-l korral lepitusteenusele (Alaealiste komisjonide..., 2014). Minu uuringu tulemused tõid välja, et lepitusele mittesuunamise põhjuseks on asjaolu, et puuduvad juhtumid, mida lepitusele suunata. Minu arvamuse kohaselt võib mitte suunamise põhjuseks olla taas vähene info vajalike suunamistoimingute kohta, sest varasemalt oli lepitusteenusele suunajaks alaealiste komisjon aga see vaheaste on tänaseks kadunud. Positiivne on see, et politseinikud omandasid pilootprojekti raames

konfliktivahendamise tehnikaid ja viisid ise konfliktivahendust läbi seitsmel korral (Politseiamet, 2018. Saadud 10.05.2018). Kõigi juhtumite puhul oli tegu löömise või kaklusega. Kui varasemalt sai lepitusele suunata alaealisi vaid kriminaalmenetluse seadustiku alusel siis alates 2018. aastast ka juhul, kui alaealine on võtnud kohustuse kasutada väärteomenetluses lepitusteenust ohvriabi seaduse § 6³ lõige 2 punkt 1 alusel (Ohvriabi seadus, 2018). Samuti võimaldab muudetud ohvriabi seadus lepitusteenusele suunata ka süüvõimetuid alaealisi, kelle suhtes on jäetud väärteomenetluse seadustiku § 29 alusel väärteomenetlus alustamata või lõpetatud kuna tegu on alla 14 aastase lapsega. Lepitamine aitab läbi kannatanu ja ohvri kaasamise tõsta mõlema osapoole väärtust (Ohvriabi ja...). Kuid nelja kuu jooksul ei ole ükski noorsoopolitseinik ka väärteo puhul lapsi lepitusteenusele suunanud.

Noorsoopolitseinikud kasutavad mõjutusvahenditest kõige enam politseivestlust ning hoiatust. Valdavalt kasutatakse mõlemaid sekkumisviise koos. See tähendab, et esmalt lapsega vesteldakse ning see lõppeb mõjusa hoiatamisega. Hoiatuse tegemisel keskendutakse lapse ebakohasele käitumisele, hoiatamise käigus ei tohi last alandada ega hirmutada, kuna see põhjustab vastupidist mõju motivatsiooni ja eneseregulatsiooni käivitumisele (Alaealiste süütegudele..., 2018). Hoiatamisel suunab „Alaealiste süütegudele reageerimise ja lahendamise juhised“ (asutusesisene dokument) noorsoopolitseinike kasutama koolitusel õpitud suhtlemisviisi, mis aitab lapsel mõista teo tähendust, mõju ning tagajärgi. Kuna uurimuse käigus selgus, et uusi vestlustehnikaid ei ole noorsoopolitseinikud aktiivselt kasutusele võtnud siis on tõenäoline, et ka mõjusa hoiatamise tegemine vajab tõhusate praktikate väljakujunemiseks aega. Praeguses olukorras on noorsoopolitseinikel teadmised ja oskused politseivestluse ja hoiatuse tegemiseks omandatud, kuid kogemused ja praktika puuduvad. Kindlasti ei tohiks hoiatuse tegemist lapsele põhjendada pelgalt kui seotust esmase või vähetähtsa rikkumisega. See tähendab, et lause: „Piirdume seekord hoiatusega, kuna andmebaasid näitavad, et rikud seadust esimest korda“ ei pane noort mõistma teo tõsidust.

Üsna tihti kasutatakse võimalust suunata laps sotsiaalprogrammi. Sotsiaalprogrammidest, kuhu lapsi suunatakse toodi välja: mitmedimensiooniline pereteraapia (MDFT - pereteraapia on suunatud 11-19-aastastele noorukitele, kellel esineb õigusrikkumisi, sõltuvusainete tarvitamist ja sellega seonduvaid käitumuslike ja emotsionaalsete probleeme); politsei

koordineeritud alkoholi lühisekkumise programm „Kaine tulevik“, mis on mõeldud alkoholi liigtarvitavatele alaealistele; alaealiste Liiklusseaduse rikkujatele mõeldud programm „Ohutus algab väikestest asjadest“, mida korraldab PPA Lõuna prefektuur. Otseselt sotsiaalprogrammiks saab nimetada MDFT-d, kus töötatakse peresüsteemi kui tervikuna ning lisaks pereväliste süsteemidega ehk suhetega eakaaslaste, haridus-, sotsiaal- ja õigussüsteemiga (Aaben, Tammik, Kallavus, 2017). Teised sekkumised pakuvad alaealistele teadmisi ning oskusi edaspidi õigeid valikuid teha.

Muude mõjutusvahendite kasutamist noorsoopolitseinikud välja ei toonud. Kahju heastamise praktikaid ega prokuratuurist mõjutusvahendite küsimist pilootprojekti raames ei praktiseeritud. Kahju hüvitamist ei nähta taastava õiguse protsessi osana vaid konkreetse toiminguna. Näiteks varguste puhul tähendab kahju hüvitamine kauba kinni maksmist või rikkumata kauba tagastamist. Paljudel juhtudel on kahju kannataja kauplus. Sellisel juhul maksab kauba eest lapsevanem ja lapsega/lapsevanemaga vestleb politseinik. Kahju hüvitamiseks või heastamiseks kahju kannataja heaks töö või ühiskondlikutöö tegemist ei toodud välja.

Eestis kasutusel olevad alaealiste mõjutusvahendeid võis ka enne õigussüsteemi muudatusi käsitleda pigem alternatiivsete sekkumismeetoditena kui karistusena. Samuti on olnud ka varasemalt võimalus eelistada mõjutusvahendit karistusele, kuid üsna tihti on politsei otsustanud lapsi pigem karistada. Muudatused õigussüsteemis kohustavad mõjutusvahendeid kohaldama ja karistuse kasuks otsustama, kui kõik võimalused on kasutatud. Mittekaristusliku sekkumise ja taastava õiguse põhimõtete kasutamise tõhusust on noorsoopolitseinike arvates veel vara hinnata, kuid mitte karistamise osas ollakse pigem skeptilise hoiakuga. Arvatakse, et mittekaristamine tekitab noortes karistamatuse tunde ning politseisse hakatakse suhtuma üleolevalt. Siit võib taas järeldada, et politseinikud tajuvad ennast pigem karistajatena ning kardetakse, et sellest rollist loobumine vähendab nende kui võimuesindaja positsiooni. Arvan, et heade praktikate ja edulugude kaudu saavad politseinikud kindlustunde, et võimu omamine pole lastega suhtlemisel ja mõjutusvahendi määramisel nii oluline kui seda on seni hinnatud.

Praegu on noorsoopolitseinikud ka ühiskonna surve all, sest neilt oodataksegi karistamist ja jõulist sekkumist. Lapsevanemad soovivad tihti vastutust oma lapse tegude eest anda

politseile, öeldes, et neil ei käi lapsest enam võim üle. Võimu kasutamisega võetakse lapselt ära enesekontroll ja vastutus (Gordon, 2003). Vastutuse puudumine võib olla lapse väärkäitumise põhjuseks ning see näitab selgelt, et võimuga lapsi oma tegudest aru saama ja vastutama ei pane. Uuringute kohaselt on lapsevanema kasvatusmeetodid seotud lapse käitumise ja psühholoogilise heaoluga (Karu, Turk, Suvi, Biin, 2012). Seega on palju loota, et politsei jõuline sekkumine lapsevanema soovil oleks tõhus, pigem peaks pere toetaja rollis olema lastekaitse spetsialist, kes otsib võimalusi kasvatuspraktika muutmiseks.

Noorsoopolitseinike arvates on muudatused õigussüsteemis vajalikud seetõttu, et ühiskond on muutunud. Toodi välja, et väga palju noori on karistusregistris ja õigussüsteemi muudatused on eelkõige vajalikud karistatud taustaga inimeste arvu vähendamiseks. Reinthal (2010) märkis ülekriminaliseerimise analüüsis karistamise ohukohana, et kui suur osa ühiskonnast on karistatud siis võib juhtuda, et õigusvastast käitumist võetakse kui loomulikku või paratamatut nähtust ja et Eestis on karistamiseks mõeldud seadusi liiga palju. Veidi üllatav oli, et õigussüsteemi muudatuste eesmärgidena ei toodud lapse heaolu seisukohast välja ühtegi põhjust. Näiteks ei mainitud, et muudatused suunavad lähenema igale juhtumile individuaalselt ja oluline on välja selgitada riskid ja abivajadus, et ennetada uusi õigusrikkumisi. Samuti ei toodud välja, et seoses alaealiste komisjonide kadumisega sooviti muudatustega vähendada menetlusprotsessi aega.

Konkreetsed näiteid õigussüsteemi muudatustest toodi välja üsna vähe. Suurimate muudatustena toodi välja alaealiste komisjonide likvideerimist ja lastekaitse spetsialistide suuremat vastutust töös abivajava lapsega. Kui muudatuste eesmärgidena ei toodud välja juhtumipõhist lähenemist siis noorsoopolitsei töö muudatustena toodi positiivse aspektina välja, et seadused lubavad vastavalt juhtumile mõjutusvahendeid valida. Nenditi, et praegune noorsoopolitsei töö on suuremalt jaolt lastega ja lapsevanemaga vestlemine ja kurdeti, et see on üsna ajamahukas. Sagedamini pakutakse osapooltele võimalust lahendada juhtum menetlust alustamata.

Üsna ootuspärane oli, et noorsoopolitseinikud peavad tööprotsesse veel üsna segaseks ja pidevad muudatused nii andmete sisestamisel kui menetluses, tekitavad pingeid, segadust ning viha. Soovitakse konkreetseid juhiseid ja vastuseid tekkinud küsimustele, kuid juhised on alles välja töötamisel ning paljudele küsimustele alles otsitakse (ministriumites, PPA-s, prokuratuuris, KOV-s) vastuseid. Suur info voolavus seoses muudatustega on tekitanud

olukorra, kus suure info tulva tõttu läheb palju infot kaduma. Samuti ei võeta uut infot kohe nõ tõsiselt, sest arvatakse, et nii kui nii see kohe jälle muutub. See näitab, et kogu tööprotsess on alles välja kujunemisel ja muudatustega alles kohanetakse.

Suurimate väljakutsetena, seoses muudatustega, toodi välja, et lapsega vestlemiseks kulub rohkem aega, kui varasemate menetlustoimingute läbiviimiseks. Sooviti ka rohkem juhtide toetust ja arvati, et panustama peaks kogu organisatsioonile info jagamisse, et erinevad struktuurid oleksid muudatustest teadlikud.

KOKKUVÕTE

Minu magistritöö on juhtumiuuring, milles juhtumiks on politseis läbiviidud mittekariistusliku sekkumise ja taastava õiguse põhimõtete rakendamise pilootprojekt. Minu töö eesmärgiks oli anda ülevaade pilootprojektis osalenud noorsoopolitseinike seisukohtadest taastava õiguse põhimõtete rakendamisest politseitöös. Lähtuvalt töö eesmärgist tõstatasin neli uurimisküsimust: Milline on peale koolituste toimumist noorsoopolitseinike valmisolek rakendada taastava õiguse põhimõtteid? Milliseid taastava õiguse põhimõtteid ja mittekariustuslike meetodeid kasutatakse politseitöös alaealise süütegudele reageerimisel? Kuidas suhtuvad pilootprojektis osalenud politseinikud mittekariustuslike sekkumiste tõhususse alaealiste õigusrikkujate mõjutamisel? Kuidas noorsoopolitseinikud on õigussüsteemi muudatustega kohanenud?

Teema on praegu väga aktuaalne, kuna planeeritud õiguslikud muudatused on jõustunud, kuid puudub ülevaade, noorsoopolitseinike kohanemisest muudatustega.

Uuringu tulemused näitavad, et noorsoopolitseinike suhtumine ja hoiakud on muutumas. Alaealist õigusrikkujat nähakse üha enam abivajava lapsena. Varasemast rohkem pööratakse tähelepanu rikkumiste sotsiaalsetele põhjustele.

Noorsoopolitseinikud kasutavad mõjutusvahenditest kõige enam politseivestlust või hoiatust ning sageli kasutatakse mõlemaid sekkumisviise koos.

Kui varem kulus üsna suur osa noorsoopolitseinike tööajast menetlustoimingute tegemiseks siis nüüd panustatakse rohkem aega lapsega ja lapsevanemaga vestlemisele.

Praeguses olukorras on noorsoopolitseinikel teadmised ja oskused erinevate suhtlemisvõtete ning meetodite kasutamiseks olemas, kuid puuduvad kogemused ning praktika. Uurimuse käigus selgus, et pilootprojekti jooksul õpitud vestlustehnikaid ei ole noorsoopolitseinikud aktiivselt kasutusele võtnud. Lapse ja perega vesteldakse juba aastatega välja kujunenud viisil ning politseinikel puudub valmidus muuta oma senist vestluspraktikat.

Uuringust selgus, et kõige enam ollakse mures, et Eestis puuduvad tõhusad sotsiaalprogrammid kuhu saaks last ja lapsevanemat suunata.

Taastava õiguse põhimõteteks peavad noorsoopolitseinikud alaealiste õigusrikkujate mittekaristamist. Positiivsena selgus uurimusest, et noorsoopolitseinikud kasutavad pilootprojekti käigus saadud teadmisi, ise konfliktivahendusi läbi viia. Uuest võimalusest, väärtegade puhul alaealisi lepitusteenusele suunata ollakse teadlikud, kuid praktikas seda võimalust ei kasutata. Taastava õiguse põhimõtete kasutamine politseitöös vajab veel heade praktikate esile toomist ja jagamist, et neid põhimõtteid rohkem rakendatakse.

Muutunud seadused ja politseitöö juhend suunavad noorsoopolitseinike kaasama mõjutusvahendi valimise otsustusprotsessi lapse ja lapsevanema, et viimased võtaksid mõjutusvahendi osas vastutuse. Uuringust selgus, et lapse ja lapsevanema kaasamist ei peeta oluliseks.

Tööprotsesse peavad noorsoopolitseinikud üsna segasteks ning ilmselt vajab uute tööprotsesside rakendumine aega ning praktikate omaks võtmist.

Taastava õiguse põhimõtete ja mittekaristuslikku sekkumise rakendumine politseis on jätkuprotsess, mille käigus on edaspidi vajalik tähelepanu pöörata järgmistele aspektidele:

- Tutvustamist vajavad koostöövõimalused ohvriabiga ja prokuratuuriga ning selgitamist vajavad suunamise tööprotsessid.
- Uuringu käigus toodi välja, et puuduvad sotsiaalprogrammid. Sellest lähtuvalt vajavad kaardistamist olemasolevad programmid KOV-s ning uurimist milliseid sotsiaalprogramme vajatakse.
- Uurimustöös välja tulnud kitsaskohtade leevendamise lahendustena näen, et suurenema peaks juhtide toetus ja huvi mittekaristusliku sekkumise rakendamisse ning jätkama peaks supervisioonidega.
- Taastav õiguse põhimõtete kasutamine on samm lähemale kogukonnapolitsei tööle, kuid selle rakendumine sõltub paljuski tervest organisatsioonist. Sellest lähtuvalt on vajalik ühendada taastava õiguse põhimõtete kasutamine kõikide politseitöö aspektidega. Praegu on Eestis suur rõhk pandud taastava õiguse põhimõtetele kasutamiseks alaealistele õigusrikkujatele. Taastava õiguse meetodeid saab kasutada ka täiskasvanute konfliktide lahendamiseks kogukonnas.
- Koolitusvajadus: edaspidised koolitused peaksid sisaldama põhjalikumat Karistusseadustiku ja sellega seonduvalt teiste seaduste (sh Lastekaitseaduse)

muutmise tutvustust töös alaealise õigusrikkujaga; selgitama vestluse ja ülekuulamise erinevusi ja eesmärgi; põhjendama lapse ja lapsevanema kaasamise vajalikkuse põhjuseid mõjutusvahendi otsustusprotsessis.

KASUTATUD KIRJANDUS

Aaben, L., Tammik, M., Kallavus, K. (2017). Mitmedimensioonilise pereteraapia tõhususe uuring. Uuringu aruanne. Tallinn: Poliitikuuringute Keskus Praxis. Kasutatud 20.05.2018.
<http://www.digar.ee/id/nlib-digar:322902>

Ahven, A. Salla, J., Vahtrus, S. (2010). „Retsidiivsus Eestis“. http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/retsidiivsus_eestis._justiitsministeerium._2010.pdf Kasutatud 17.02.2018

Alaerialiste komisjonide 2014 aasta statistika ülevaade EHIS andmete põhjal. Kasutatud 18.05.2018.
<https://www.entk.ee/sites/default/files/AEK%20%u00fcllevaade%202014.pdf>

Alaerialiste s%u00fcltegedele reageerimise ja lahendamise juhised (taastav %u00fclgus). (2018). Teabevaldaja: Politsei- ja Piirivalveamet.

Artikkel 12. Laste osalus%u00fclgus ja alaerialise k%u00e4sitlev %u00fclguss%u00fcsteem. Teooria ja praktika (2016). J. Str%u00f6mpl, D.Narusson (toim). Tartu: AS Ecoprint.

Aru, A., Paron, K. (2015). Lapse parimad huvid. Juridica/6, 375 – 386.

Braithwaite, J. A Future Punishment Is Marginalized: Realistic or Utopian, 46 UCLA L. Rev. 1727 (1999).

Braun, V. Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3:2, 77 – 101.
<https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>. Kasutatud 05.03. 2018.

Centre for Justice & Reconciliation. A programme of Prison Fellowship International. Lesson 3: programmes. Conferencing. Kasutatud 18.05.2018
<http://restorativejustice.org>

Christie, N. (1977). Conflicts as Property. British Journal of Criminology 17/1, 1-15.

Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2000). Research Methods in Education. London: RoutledgeFalmer.

Daly, K. (2002). Restorative justice: The real story. Punishment & Society 4, 55–79.

Daly, K. (2004). Pile it on. More texts on RJ. Theoretical Criminology. Nov2004, Vol. 8 Issue 4, 499-507.

Dworkin, R. (2015). Õiguse Impeerium. Tallinn: Valgus.

Dünkel, F., Horsfield, P., Păroșanu, A. (2015). Introduction – European research on restorative juvenile justice vol. 1. Research and selection of the most effective juvenile restorative justice practices in Europe. Brüssel: International Juvenile Justice Observatory.

Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. (2017). Tartu: Tartu

Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2007/C303/01). Kasutatud 14.05.2018).

Euroopa parlamendi ja nõukogu direktiiv 2012/29/EL (2012), millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK. Euroopa Liidu Teataja. Kasutatud 12.04.2018

http://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/ohvrite_direktiiv.pdf.

Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (EL) 2016/800, 11.mai, mis käsitleb kriminaalmenetluses kahtlustatavate või süüdistavate laste menetluslikke tagatisi. Kasutatud. 08.05.2018

<https://publications.europa.eu/et/publication-detail/-/publication/224dd2cf-1edd-11e6-86d0-01aa75ed71a1/language-et>.

Gordon, T. (2003). Tark lapsevanem: kuidas luua ja säilitada oma lapsega terviklik suhe. Tartu. Väike Vanker.

Holland, S. (2001). Representing children in child protection assessments. *Childhood*/8, 322-339. Sage publications.

Idnurm, K. (2017). Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemise süsteemi rakendamise vajalikkus ja kavandatavad muudatused Eestis väärteomenetluse seadustiku raames. Magistritöö. Tartu Ülikool, õigusteaduskond ja karistusõiguste osakond.

Kangur, J. (2017). Taastav õigus kogukonnas. Ettekanne. 12.09.2017.

Karistusseadustik (03. 01.2018). *Riigi Teataja*. Kasutatud 03. 02.2018
www.riigiteataja.ee

Karu, M., Turk, P., Suvi, H., Biin, H. Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste ja täiskasvanute küsitluse kokkuvõte. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. 2012.

Klefbeck, J., Ogden, T. (2001). Laps ja Võrgustikutöö. Kirjastus: SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus.

Kranich, H. (2004) Karistusõiguslik alaealiste erikohtlemine. Sotsiaaltöö/ 6, 7 – 8.

Korp, E., Rääk, R. (2004). Lastekaitsetöö kohalikus omavalitsuses. Käsiraamat. EV Sotsiaalministeerium. Tervise Arengu Instituut. Tallinn.

Kriminaalmenetluse seadustik (01.01. 2018). *Riigi Teataja*. Kasutatud 04. 02.2018
www.riigiteataja.ee

Lagerspets, M. (2017). Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Laherand, M-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: OÜ Infotrükk.

Lapsesõbralik õigusemõistmine. (2018).
www.lastekaitseliit.ee

Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat/FRA, European Court of Human Rights, Council of Europe. Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2016 (Belgia).

Laste heaolu hindamise käsiraamat (2017). Sotsiaalkindlustusamet.

Lastekaitseseadus (01.01.2018). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 11.05.2018
www.riigiteataja.ee

Lauri, K. (2017). Muutused lastekaitsetöös 2018. aastal. Märka last. 2017/11

Markina, A. Žarkovski (2014). Laste hälbiv käitumine Eestis. Väljaandja: Justiitsministeerium.

Markina, A., Šahverdov – Žarkovski, B (2007). Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Väljaandja: Justiitsministeerium.

Marshall, T. F. (1999). Restorative Justice: An Overview. A report by the Home Office Research Development and Statistics Directorate. Kasutatud 11.03.2018
http://www.antoniocasella.eu/restorative/Marshall_1999-b.pdf

Maywald, J. (2016). Kinderrechte, Elternrechte und staatliches Wächteramt. (German). Bundesgesundheitsblatt - Gesundheitsforschung - Gesundheitsschutz 59, 1337

Ohvriabi ja lepitusteenus. Sotsiaalkindlustusamet. Kasutatud 20.05.2018
<https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-huvitis/ohvriabi-ja-lepitusteenus>

Ohvriabi seadus (01.01. 2018). *Riigi Teataja*. Kasutatud 05. 02.2018
www.riigiteataja.ee

Nikonov, E. (2016). Õigusrikkumise toime pannud lapse abistamine. *Sotsiaaltöö*/4, 71-76.

Patton, Q. M. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Third Edition. London: Sage Publications.

Rannala, I-E., Tiko, A. (2006). Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. TLÜ.

Reinthal, T. Ülekriminaliseerimine. Analüüs. Tartu, 2010. Kasutatud 03. 05. 2018
https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/dokumendid/2010_lisa_2_ulekriminaliseerimine_analuus.pdf

Riisalo, S (2004). Kaalutletud otsuse põhimõtte rakendamine lapsega seotud juhtumi lahendamisel. *Sotsiaaltöö*/6, 12 – 13.

Rosenberg, M.B. (2005). Vägivallatu suhtlemine: elu keel.[Tallinn]: Nebadon, c2005.

Rutter, M., Giller, H. & Hagel, A. (1998). *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge University Press.

Salla, K.A. (2017). Hoiatada, heastada ja kohustada ehk politsei võimalused lapsi õiguskuulekaks mõjutada. Märka last. 2017/11

Siigur, B., Läänerand, V. (2017) Õigusrikkujast laps kui abivajav laps. Ettekanne 04.04.2017. Kasutatud 01.05. 2018.
Lastekaitse osakond. Sotsiaalkindlustusamet. Ettekanne (2017). Kasutatud 11.05.2018
<https://www.kriminaalpoliitika.rik.ee>

Siseturvalisuse arengukava 2015 – 2020. Kasutatud 20. 02.2018
https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Arengukavad/siseturvalisuse_arengukava_2015-2020_kodulehele.pdf

Ströpl, J., Jedomskihh, J., Kadajane, T., Markina, A. (1999). Alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid. Tallinn: Haridusministeerium: Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse trükikoda.

Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., Šahverdov – Žarkovski, B. (2007). Eesti teismeliste vägivalla tõlgendused. Väljaandja: Sotsiaalministeerium.

Suve, P. (2016). Politsei, kui institutsiooni arengu mõtestamise kontseptuaalsed probleemid keerustavas vastastiksõltuvas keskkonnas. Doktoritöö. Ühiskonnateaduste Instituut. Tallinna Ülikool.

Zehr, H. Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice (Herald Press, US, 1990/95).

Zehr, H., Gohar, A. (2002). The Little Book of Restorative Justice.

Zehr, H. (2015). The Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated. Good Books.

Tamm, K., Salla, K.A. (2016a). Laste toime pandud süütegudele reageerimise analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs. Nr 5/2016.

Tamm, K., Salla, K.A. (2016b). Tulemuslikum ja lapsesõbralikum õigussüsteem: laste mõjutamise põhimõtted ja võimalused. Sotsiaaltöö 2016/4.

Teenused abivajavale lapsele. Abivajav laps. Sotsiaalministeerium. Kasutatud 04.04.2018. <https://www.sm.ee/et/abivajavlaps>

Tsui, Judy C. Subjects: Chicago (Ill.); Restorative justice; Juvenile justice administration - Illinois; Prisons - United States; Alternatives to imprisonment; Recidivism; Victims of crimes Attitudes; Punishment; Violence prevention; Courts -Canada; Reconciliation; Life sentences. Journal of Criminal Law & Criminology. (2014), Vol. 104 Issue 3, p634-666. 32p. Database: MasterFILE Premier

Van Ness, D. W., Strong, K. H. (1999). A restorative future for juvenile justice? Paper presente at Leuven, Belgium.

Van Ness, D. W., Strong, K. H. (2010). Restoring Justice – An Introduction to Restorative Justice/4 edition. Providence, NJ: LexisNexis Anderson Pub.

Vetemaa, K. (2016). Taastav õigus töös alaealiste õigusrikkujatega. Magistritöö. Tallinna Ülikool. Ühiskonnateaduste Instituut.

Victim Offender Mediation Association. (2007). What is VOM? Kasutatud 18. 05.2018 <http://www.voma.org/abt vom.shtml>

Vägivalla ennetamise strateegia aastateks 2015 – 2020 (2015). Justiitsministeerium.

Väärteomenetluse seadustik. Riigi Teataja (09.01.2018). Kasutatud 03. 02.2018
<https://www.riigiteataja.ee/akt/VTMS>

Willemsens, J. (2008). Restorative Justice: an Agenda for Europe – The role of the European Union in the Further Development of Restorative Justice. European Forum for Restorative Justice.

INTERVJUU KÜSIMUSED:

1. Kui pikalt sa oled Politsei- ja Piirivalveametis töötanud?
2. Kui kaua Sa oled noorsoopolitseinikuna töötanud?
3. Palun kirjelda 1.jaanuaril 2018 jõustunud seadusemuudatusi alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel.
4. Miks Sinu arvates alaealiste õigussüsteemis muudatused toimusid?
5. Millisena näed noorsoopolitseiniku rolli töös alaealiste õigusrikkujatega?
6. Millepärast Sinu arvates piloteeriti Tartu politseijaoskonnas taastava õiguse ja mittekarakteristlike meetodite rakendamise projekti?
7. Mis Sul esimesena meelde tuleb sõnapaariga “taastav õigus”?
8. Mida taastav õigus Sinu jaoks tähendab?
9. Mil viisil kasutad oma töös alaealistega taastava õiguse põhimõtteid?
10. Mida tähendab Sinu jaoks abivajav laps?
11. Palun nimeta peamised alaealiste õigusrikkumise põhjused, millega oma igapäevatöös kokku puutud?
12. Palun nimeta peamised mõjutusvahendid, mida oled alaealisele õigusrikkujale määranud?
13. Kui sageli kaasad lapsele mõjutusvahendi valimisel otsustusprotsessi lapse ja lapsevanema?
14. Kuivõrd Sinu arvates lapse ja lapsevanema kaasamine mõjutusvahendi valiku otsustusprotsessi aitab lapsel oma teo tõsidusest aru saada?
15. Kas oled kasutanud võimalust suunata alaealine ohvriabi lepitusteenusele (kriminaalmenetluses, väärteomenetluses)?
Kui jah siis kuna ja milliste juhtumite puhul? Too palun mõni näide.
Kui ei ole suunanud siis palun selgita ohvriabiteenusele suunamisest loobumise põhjuseid.
16. Kas oled kasutanud võimalust alaealisele sobiva mõjutusvahendi kohaldamiseks saata materjalid prokuratuuri?
Kui jah siis kuna ja milliste juhtumite puhul? Too palun mõni näide.
Kui ei ole suunanud siis palun selgita loobumise põhjuseid.

17. Mida tähendab Sinu jaoks võrgustikutöö?
18. Kuivõrd tõhusaks pead võrgustiku arvamust alaealise õigusrikkumise mõjutusvahendi valimise protsessis?
19. Kirjelda millist vahet näed lapsega vestlemisel ja lapse ülekuulamisel?
20. Kas Sinu arvates on politseinikel alaealiste mõjutamiseks piisavalt mõjutusvahendeid? Põhjenda.
21. Kirjelda palun, mis on vahet mittekaristuslikul sekkumisel ja taastava õiguse põhimõtete kasutamisel?
22. Kas Eesti õigussüsteemis on alaealiste õigusrikkujate puhul taastava õiguse põhimõtete ja karistusalternatiivide rakendamine tulemuslik?
23. Milline on sinu arvates kõige efektiivsem alaealise mõjutamise viis?
24. Kuidas hindad, kas Sinu arvates saab noorsoopolitseinik piisavalt tagasisidet määratud mõjutusvahendi täitmise kohta (sotsiaalprogrammis osalemine, ohvriabi lepitusteenusel osalemine)?
25. Kuivõrd pilootprojekti raames toimunud koolitused on toetanud Sind mõjusa vestluse läbi viimisel?
26. Millist infot ja/või tuge oled saanud koolitajatelt taastava õiguse ja mittekaristusliku sekkumise põhimõtete kasutamiseks töös alaealiste õigusrikkujatega?
27. Millist infot ja/või tuge oled saanud politseiorganisatsioonist taastava õiguse ja mittekaristusliku sekkumise põhimõtete kasutamiseks töös alaealiste õigusrikkujatega?
28. Millised muudatused on Sinu arvates toimunud pilootprojekti jooksul (01. jaanuar 2017- 31. märts 2018) tööprotsessides? Mida oleks veel vaja teha, et tööprotsesse paremaks muuta? Ettepanekud.
29. Millised on sinu meelest politsei jaoks suurimad väljakutsed taastava õiguse ja mittekaristuslike sekkumiste rakendamisel?
30. Kas Sa soovid veel midagi lisada?

Lisa 2. Ankeetküsimustik pilootprojekti hindamiseks

Ankeedis toodud küsimused on selle kohta, kuidas Sa suhtud politseinikuna mittekaristuslike meetodite kasutamisesse töös noortega. Palun märgi oma isiklik arvamus vastates nendele küsimustele. Küsimustiku täitmine on anonüümne ja võtab aega umbes 15 minutit.

1) Kui tihti Sinu arvates langetab politsei noorte kohta õiglaseid otsuseid?

(Peaaegu) mitte kunagi	Mõni kord	Sageli	(Peaaegu) alati
☐	☐	☐	☐

2) Kas Sinu arvates tõuseb õiglase karistamise tagajärjel ohvri rahulolu ja süüdlase motivatsioon muuta oma käitumist?

(Peaaegu) mitte kunagi	Mõni kord	Sageli	(Peaaegu) alati
☐	☐	☐	☐

3) Kas Sinu arvates suhtub politsei noortesse lugupidavalt?

(Peaaegu) mitte kunagi	Mõni kord	Sageli	(Peaaegu) alati
☐	☐	☐	☐

4) Kui sageli selgitad politseinikuna oma otsuseid ja toiminguid noortele?

Mitte kunagi	Mõni kord	Sageli	Alati
☐	☐	☐	☐

5) Kas Sa oled viimase 3 kuu jooksul oma töös pidanud määrama alaealisele noorele karistuse seaduse rikkumise eest?

☐ Olen pidanud määrama alaealisele karistuse.

☐ Ei ole määranud alaealisele karistust.

Kui vastasid jaatavalt, kirjelda lühidalt juhtumit/juhtumeid ja määratud karistusi (sh trahvid), mis Sulle meenuvad.

.....

.....

.....

.....

.....

6) Kui Sul oleks võimalus karistusi mitte määrata, piirduda ainult suulise hoiatuse ja kokkuleppele jõudmisega, kas kasutaksid seda võimalust?

Ei mingil juhul	Pigem mitte	Pigem jah	Kindlasti
☐	☐	☐	☐

7) Kas usud, et Sul on võimalus karistusi mitte määrates muuta alaealise noore suhtumist ja käitumist?

Ei mingil juhul	Pigem mitte	Pigem jah	Kindlasti
☐	☐	☐	☐

8) Kas Sa tunned taastava õiguse ja mittekaristusliku mõjutamise aluseks olevaid põhimõtteid?

Ei tunne	Pigem ei	Pigem jah	Jah, väga hästi
☐	☐	☐	☐

9) Kas Sa oskad hinnata alaealise õigusrikkuja abivajadust?

Ei oska	Pigem ei	Pigem jah	Jah, väga hästi
☐	☐	☐	☐

10) Kas Sa tunned alaealise õigusrikkujaga suheldes siirast huvi tema käitumise motiivide kohta?

Mitte kunagi	Mõnikord	Sageli	Alati
☐	☐	☐	☐

11) Kas Sa oskad oma töös kasutada mittekaristuslikke meetodeid noorte õigusrikkujate tõhusaks mõjutamiseks?

Ei oska	Pigem ei	Pigem jah	Jah, väga hästi
☐	☐	☐	☐

Suur aitäh, et vastasid küsimustikule!

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Krista Klaus

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Taastava õiguse põhimõtete ja mittekariistusliku sekkumise rakendumine alaealiste õigusrikkujatega politseitöös“ mille juhendaja on Judit Strömpl,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **23. 05. 2018**